

ASZTRAKONIA

REGIONÁLIS
TUDOMÁNYOS
ÉVKÖNYV

61.
2023.

ARRABONA

61.

RÓMER FLÓRIS
Művészeti és Történeti Múzeum

— alapva 1859 —

GYŐR
2023

ARRABONA 61. 2023
Regionális Tudományos Évkönyv

Szerkesztőbizottság:

Barna Attila, Csiszár Attila, Czigány Dávid, Horváth József, László Csaba (elnök),
N. Matus Zsanett (titkár), Németh Veronika, Oross András, Szalay Balázs, Vajk Ádám

Felelős szerkesztő:

Nemes Gábor

Szerkesztők:

Cserhalmi Zoltán, Kelemen István

Olvasószerkesztő:

N. Matus Zsanett, Világi Dávid

Külső lektorok:

Gabler Dénes, Ilon Gábor, Korpás Zoltán, Kruppa Tamás, Pandur Ildikó, Vizi Márta

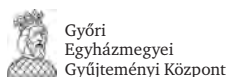
Rezümék fordítása (angol):

Kovács Lajos

Arculatterv és technikai szerkesztés:

Tanai Csaba Taca

A kiadvány megjelenését támogatta:

SOPRONI MÚZEUM
ALAPÍTVÁNY

ISSN 0571-1304

Kiadja: Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum

Nyomdai kivitelezés: Palatia Nyomda és Kiadó Kft.

Megjelenik: 300 példányban

TARTALOM

TANULMÁNYOK

Mrenka Attila

BRONZTŰK A SOPRONI VÁRHELYRŐL I.9

Agócs Nándor – Mosoni Molki – Szabó Ernő

ÚJ RÓMAI OLTÁR GYŐRBŐL.....43

AZ ÉSZAK-DUNÁNTÚL A TÖRÖK KORBAN (1526–1686)

Kanász Viktor

SZÁSZ MÓRIC 1552. ÉVI MAGYARORSZÁGI HADJÁRATA ÉS GYŐRI TÁBOROZÁSA61

Lakatos Bálint

HALÁL BÉCSÚJHELYEN

Somogyi János győri kereskedő és Magyar Ferenc hagyatéka, 1590–159191

Tusor Péter

ÚJABB TÖRÖK HÁBORÚ VASVÁR UTÁN?

Antonio Pignatalli nuncius jelentései (1668–1670)113

B. Benkhard Lilla – Ivicsics Péter – Mentényi Klára – Simon Zsófia – Söptei Imre

MŰHELYBŐL LAKÓHÁZ

A kőszegi Dózsa György utca 1. építés- és tulajdonlás-története

a 17. század közepétől napjainkig.....151

Rakonczay Rita

KÁLYHACSEMPÉK A KISALFÖLDÖN A 17. SZÁZADBAN.....189

TÚZZEL, VASSAL. I. MŰKOVÁCS-IPARMŰVÉSZETI KONFERENCIA

2022. május 25., Apátúr ház, Győr

Pandur Ildikó

REPREZENTATÍV ÉS POLGÁRI

Műkovácsképzés és a budapesti Jungfer-műhely

iskolateremtő szerepe Magyarországon249

Tóth István

MŰKOVÁCS-IPARMŰVÉSZEK SZEGEDEN A 20. SZ. MÁSODIK FELÉTŐL 1944-IG271

Pápai Emese

ARANYKOSZORÚS MŰKOVÁCS MESTEREINK A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT281

Kriston-Vízi József – Dömötör Tibor Attila

TIRINGER FERENC MŰLAKATOS, ARANYKOSZORÚS KOVÁCSMESTER

TECHNIKAI ÉS MOTÍVUMMEGOLDÁSAI305

Huszár Mihály – Szabó Béla

HIKMAN BÉLA MARCALI MŰLAKATOSMESTER PÁLYAKÉPE ÉS IPARMŰVÉSZETI ÖRÖKSÉGE.....	321
---	-----

Lénárd Anna Alina

KITLINGER KÁLMÁN ÖTVÖS-IPARMŰVÉSZ MUNKÁSSÁGA	337
--	-----

Pálinkás Szilvia

AZ IPARMŰVÉSZETTÉ EMELT KOVÁCSOLTVAS-MŰVESSÉG BEMUTATÁSA LEHOCZKY JÁNOS KOVÁCS IPARMŰVÉSZ ÉS LEHOCZKY TIVADAR FÉM SZAKRESTAURÁTOR MUNKÁSSÁGÁN KERESZTÜL.....	353
--	-----

SZEMLE

Léhner Zita

Horváth Ciprián: Honfoglalás és kora Árpád-kori sírok, temetőik és szórványleletek a Nyugat-Dunántúlon I. A Magyarországtudató Intézet Kiadványai 52. Budapest, 2022.	387
--	-----

Balázs Lívía

Bivio 2020. Tanulmányok az Evangélikus Országos Könyvtár műhelyéből. Szerk. Mányoki János, Pintér Gábor. Budapest, Evangélikus Országos Gyűjtemény, [2021].	391
--	-----

Dominkovits Péter

Arrabona Jaurinum Giavariono Raab Győr. Egy város emléke metszeteken és képeken. Szerk.: Fazekas István. Győr–Budapest, 2021.	407
--	-----

E SZÁMUNK SZERZŐI	411
-------------------------	-----

SUMMARY

STUDIES

<i>Attila Mrenka</i>	
BRONZE PINS FROM SOPRON VÁRHELY I.	9
<i>Nándor Agócs – Molki Mosoni – Ernő Szabó</i>	
NEW ROMAN ALTAR FROM GYŐR	43
NORTHERN TRANS-DANUBIA IN THE TURKISH ERA (1526–1686)	
<i>Viktor Kanász</i>	
MAURICE OF SAXON'S CAMPAIGN IN HUNGARY AND HIS ENCAMPMENT AT GYŐR IN 1552	61
<i>Bálint Lakatos</i>	
DEATH IN WIENER NEUSTADT The Inheritance of János Somogyi, a Merchant of Győr and Ferenc Magyar, 1590-1591	91
<i>Péter Tusor</i>	
ANOTHER TURKISH WAR AFTER THE VASVÁR PEACE TREATY? Reports of Nuncio Antonio Pignatalli (1668–1670)	113
<i>Lilla B. Benkhard – Péter Ivicsics – Klára Mentényi – Zsófia Simon – Imre Söptei</i>	
FROM A WORKSHOP TO A DWELLING HOUSE The Construction and Ownership History of 1 Dózsa György Street, Kőszeg, from the Mid-17th Century to the Present Day	151
<i>Rita Rakonczay</i>	
STOVE TILES IN THE KISALFÖLD REGION IN THE 17 TH CENTURY	189
WITH FIRE AND IRON	
1ST. BLACKSMITH APPLIED ART CONFERENCE 25 May 2022, Apátúr House, Győr	
<i>Ildikó Pandur</i>	
GOGOL'S CLOAK AND JUNGFER'S WORKSHOP Blacksmith Applied Art Training and the Role of the Jungfer Workshop in Budapest as a Model School in Hungary	249
<i>István Tóth</i>	
BLACKSMITHS APPLIED ARTISTS IN SZEGED FROM THE SECOND HALF OF THE 19 TH CENTURY TO 1944.....	271
<i>Emese Pápai</i>	
OUR MASTER BLACKSMITHS WITH GOLD BRAID BETWEEN THE TWO WORLD WARS	281

<i>József Kriston-Vízi – Attila Tibor Dömötör</i>	
TECHNICAL AND MOTIF SOLUTIONS OF MASTER BLACKSMITH WITH GOLD BRAID FERENC TIRINGERI.....	305
<i>Mihály Huszár – Béla Szabó</i>	
THE CAREER AND ARTISTIC HERITAGE OF BÉLA HIKMAN, MASTER BLACKSMITH FROM MARCALI	321
<i>Anna Alina Lénárd</i>	
THE WORK OF KÁLMÁN KITLINGER, A GOLDSMITH APPLIED ARTIST.....	337
<i>Szilvia Pálinkás</i>	
THE ART OF WROUGHT IRONWORKING THROUGH THE WORK OF THE BLACKSMITH APPLIED ARTIST JÁNOS LEHOCZKY AND THE METAL RESTORER TIVADAR LEHOCZKY.....	353
REVIEWS	
<i>Zita Léhner</i>	
Ciprián Horváth: The Magyar Conquest of the Carpathian Basin and Early Árpadian Age Graves, Cemeteries and Scattered Sites in Western Transdanubia I. A Magyarságkutató Intézet Kiadványai 52. Budapest, 2022.	385
<i>Livia Balázs</i>	
Bivio 2020. Studies from the Workshop of the National Lutheran Library. Ed. János Mányoki, Gábor Pintér. Budapest, Evangélikus Országos Gyűjtemény, [2021].	391
<i>Péter Dominkovits</i>	
Arrabona Jaurinum Giavariono Raab Győr. The Memory of a City in Engravings and Images. Ed. by István Fazekas. Győr–Budapest, 2021.	407

Tusor Péter

ÚJABB TÖRÖK HÁBORÚ VASVÁR UTÁN?

Antonio Pignatelli nuncius jelentései a rendi szervezkedés időszakából
(1668–1670)

A tanulmány Antonio Pignatelli, a későbbi XII. Ince pápa bécsi nunciusi jelentéseit mutatja be az 1668–1670 közötti időszakból. A pápai Államtitkársághoz intézett leveleket a Vatikáni Apostoli Levéltár (*Archivio Apostolico Vaticano*) őrzi. Vizsgálatukra 2023 márciusában került sor. A *dispacciók* azt bizonyítják, hogy Kandia 1669. szeptemberi eleste, majd a negyedszázados velencei–oszmán háborúskodást lezáró decemberi konstantinápolyi békét követően a bécsi udvarban mind erősebb, már-már páni félelem alakult ki egy újabb általános török támadástól. Akár a Porta, akár a hódoltságbeli pasák magatartása erre alapot adott. Nem dönthető el ugyanakkor az, hogy szándékos félrevezetésről volt-e szó, vagy maguk a kérdésben megosztott oszmánok (szultán és hódoltsági pasák vs. nagyvezír) nem hozták meg még ekkor döntésüket, hogy Velence legyőzése után Magyarország vagy inkább Lengyelország felé támadnak-e? A feszültséget nagyban növelték a felsőmagyarországi rendek 1668 tavaszától felerősödő vallásügyi követelései, illetve a számos elemében már összeesküvésbe hajló rendi szervezkedés részleteinek bécsi megismerése 1669 nyarán. A végül 1672-ben Lengyelország ellen bekövetkezett oszmán támadástól való – csupán utólag alaptalannak bizonyult – félelem magyarázza, hogy a Habsburg-udvar miért nem mert fellépni megelőzően a magyar rendek szervezkedése ellen. De ugyanez magyarázza, hogy Zrínyi Péter és I. Rákóczy miért indította meg a fegyveres felkelést: az udvar mintájára biztosak voltak abban, hogy a törökök be fognak avatkozni. Szintén a kiújuló török háborútól való félelem indokolja a megtorlás legalábbis cseh viszonylatban viszonylag mérsékelt voltát. Az 1669 ősziére kulmináló többdimenziós feszültség kimutatása lehetővé teszi egyúttal a jelenleg Győrben őrzött úgynevezett „Köpenyes Madonna” keletkezési idejének pontosabb meghatározását is.

1. Előjáróban

„...ez a hagyományos *Patrona Hungariae* kompozíció a művészi megfogalmazás szintjén” nem „születhetett a vasvári béke után... Lipót már békét kötött Istambullal, s 1666 nyarán Wesselényiék döntöttek róla, hogy évi adóval nyernek nyugalmat a töröktől... Lipót... páncélt öltött, sem ő, sem környezetének egyetlen tagja sem kulcsolja imára kezét. A császár balján álló magyar főúr kardja markolatját fogja. Tehát háború van.... ez tehát a magyar főméltóságviselők mozgalmán belül az 1658–1664-es évek diplomáciai akcióinak valamelyikével hozható kapcsolatba, amikor is a pápához fordultak, hogy munkálkodjék a török-ellenes nemzetközi szövetség, a kereszténység összefogása, Magyarország megmentése érde-

kében. De hogy ez pontosan melyik, azt nehéz lenne megmondani. Nem valószínű, hogy Nádasdy 1665 eleji római útjához lehetne kötni, hiszen a vasvári békével egész Európa és a pápa is tudomásul vette, a török háború ügye egyelőre lekerült a napirendről.”

R. Várkonyi Ágnes e gondolatait a 18. század derekától Mórichidán, illetve ugyanazon század végétől Árpáson, jelenleg pedig már Győrben őrzött híres-neves barokk oltárkép, a „Köpenyes Madonna” kapcsán vetette papírra.¹ A legszebben és legplasztikusabban ő fogalmazta meg a Madonna-festmény politikai programját, mondanivalóját. Egyúttal meghatározta keletkezésének terminusát, a határkövet 1664. augusztus–szeptemberére rögzítette. Ezt követően kizártnak tartja a török-ellenes nemzetközi összefogást szimbolizáló, az ország felszabadítását vizionáló, kombattáns jellegű kép keletkezését, hiszen 1683-ig béke volt. Határozott mondatai gyakorlatilag kizárják, hogy 1667–1670-ben, vagyis a vasvári békét követő években komolyan számolni lehetett volna török támadással a Magyar Királyság területén. A békét nemcsak megkötötték, hanem az utolsó cikkelye előírta, hogy a végrehajtás gyakorlati feltételeinek tisztázására a császár és a szultán a legelőkelőbb formában küldenek képviselőt egymáshoz. Walter Leslie gróf és Kara Mehmed nagykövetek protokolláris kicserélése 1665. május 30-án megtörtént a szőnyi határon. S bár Leslie sztabuli követsége több rész kérdésben nem tudott eredményt elérni, a Habsburg–oszmán államközi kapcsolatok legmagasabb diplomáciai szintre emelése hozzájárult a vasvári béke konszolidációjához és ezzel az európai közvélemény figyelmének lanyhulásához. A törökellenes háború folytatása valóban lekerült a napirendről a bécsi udvarban.² A magyar rendi vezetők által szorgalmazott, legalább az 1663-ban elfoglalt Érsekújvár visszaszerzésére irányuló támadó hadművelet nem valósulhatott meg. E passzivitás vezetett, tudjuk jól, a vasvári békekötésbe belenyugodni nem tudó Lippay érsektől kezdődően Wesselényin át Nádasdyig, még inkább pedig Zrínyi Péterig bezárólag rendi szervezkedés, illetőleg összeesküvés megindulására, ami paradox módon nemcsak a francia, hanem a török szövetség keresésére ösztönözte a *status saecularis* vezetőit.³

¹ GALAVICS: Kössünk kardot 103. – A tanulmány a Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport és a Moravcsik Gyula Intézet Hungarica-osztály kooperációjában készült. Előadás formájában elhangzott 2023. május 18-án a Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeumban rendezett 113 „Győr a nyugati kereszténység védőbástyája” című konferencián.

² A birodalmi karrierjét Wallenstein megölésére alapozó Walter Leslie császári és királyi nagykövetségére legutóbb: KOLČAK: Walter Leslie 99–127., valamint R. VÁRKONYI: A Wesselényi-szervezkedés 448–449. és további irodalommal: TUSOR: „Pour les intérêts d’ un si grand Roi” 11., 13. j. és 28–29., 71. j.

³ A rendi szervezkedésre a korábbi kutatások, illetve távlatok és kihívások számbavételével: R. VÁRKONYI: A Wesselényi-szervezkedés 423–460.; illetve legújabban: TUSOR: „Pour les intérêts d’ un si grand Roi” 7–42.; Uő: „Et a pensare al successore in caso” 39–102. (p. 60., 65. j. ‘1683-ban’ elütést corrige ‘1681-ben’); Uő: Forráskritikai megjegyzések 1233–1277.; Uő: Ki volt „Ferdinandus” 133–154. E tanulmányainkra, illetve a Levéltári Közlemények 92. (2022) 42. 16. sz. jegyzetében idézett részletezőbb irodalmára külön annotálás nélkül támaszkodunk a továbbiakban.

Bécsben ugyanakkor folyamatos volt a félelem attól, hogy a török Porta nem tartja magát a vasvári pontokhoz. Ez a félelem nagyban megnövekedett 1668 őszétől, amikor is az oszmánok Velence ellen 1645-től folytatott, a krétai fő helyszínéről kandiainak nevezett háborúban kedvezőtlen fordulat állott be. A világtörténelem második leghosszabb, 21 évig tartó folyamatos ostroma után Kréta fővárosa, Kandia, az ókori Herakleion 1669 szeptemberében a francia segédcsatások elvonulását követően kapitulált.⁴ A török győzelmet kodifikáló konstantinápolyi békét követően a császári udvaron eluralkodó félelem egyenesen rettegéssé fokozódott. Erről Giovanni Chiaromanni pármai követjelentései alapján bizonyos szintig már lehetett tudni. A magyar történettudomány mégsem szentelt különösebb figyelmet a kérdésnek, noha épp ez, a bécsi udvarban már-már eluralkodó háborús pszichózis magyarázza azt a Pauler Gyulától, majd Acsády Ignáctól Szekfű Gyulán át Benczédi Lászlóig bezárólag értetlenkedve fogadott tényt, hogy az udvar, bár tudott a magyar főurak szervezkedéséről, mégsem lépett fel időben ellene.⁵

Jelen tanulmány azt kívánja bemutatni, hogy a történettudomány korábbi állításával ellentétben a vasvári békét követően már 1669–1670-ben háborús helyzetről, sőt kifejezett hadi előkészületekről beszélhetünk Habsburg–oszmán viszonylatban. Vagyis, tekintve az immáron Győrben őrzött Madonna-kép törökellenes politikai programját, a műalkotás nem feltétlenül 1664 előtt keletkezett, mi több, sokkal több köze lehet a rendi szervezkedéshez – melynek történetét szintén árnyalni kívánjuk –, mint eddig gyanította a kutatás. A nunciusi jelentések nyújtanak mindebben segítséget, melyek sokkal részletesebbek Chiaromanni *dispaccióinál*. A heti gyakorisággal Rómába küldött beszámolók közel hozzák számunkra feszült magyar belpolitikai vonatkozásaival azt a politikai klímaváltozást, ami 1668 tavaszától/nyarától bekövetkezett a bécsi udvarban.⁶

2. Antonio Pignatelli 1668. évi jelentései

Antonio Pignatelli larisszai érseket 1668 márciusában akkreditálta IX. Kelemen pápa I. Lipót királyhoz és császárhoz. A későbbi XII. Ince pápa előzőleg számottevő diplomáciai tapasztalatot szerzett. 1652-től firenzei, majd 1660-tól lengyelországi apostoli nuncius volt. Francesco Buonvisi előfutáraként már feladatául kapta VII. Sándortól, hogy a lengyeleket rávegye a szorongatott Habsburg-uralkodó megsegítésére az 1663–1664-es oszmán hadjárat idején.⁷ A pápai politika figyelme

⁴ A kandiai háborúra máig alapvető: EICKHOFF: Venedig 32–34. és helyenként. A kezdeti szakaszra és a geostratégiai kérdésekre legújbban: KRUPPA: Velence és a törökök 262–273.

⁵ Vö. az imént idézett munkákat és hivatkozásait, különösen is TUSOR: Ki volt „Ferdinandus” 148., 57. j.

⁶ Hamarosan sokkal mélyebben, szemléletesebben, következőképpen érthetőbben fogjuk látni, mint ahogyan Vanyó Tihamér rövid kivonataiból kiderül: VANYÓ: A bécsi nunciások jelentései 52–55., n. 87., 89., 90–92.

⁷ SQUICCIARINI: Die Apostolischen Nuntien 148–150.

VIII. Kelemen 1605. évi halálát követően a szemlátomást nem véletlenül az Aldobrandini-pápa nevét felvevő Giulio Rospigliosi pontifikátusa alatt kezdett ismét érdemben a török veszélyre összpontosítani. IX. Kelemen paradigmaváltása a Borghese-, Ludovisi-, Barberini-, Pamphili- és Chigi-pontifikátus után nemcsak az oszmán fenyegetés felerősödésével, Kandia ostromának 1667-ben kezdődő véres végjátékával magyarázható, hanem azzal a felismeréssel is, hogy az 1648-as vesztfáliai békét követően ez az egyetlen olyan terület, ahol a pápaság diplomáciai szinten még a katolikus hatalmak egyenrangú partnere lehet. X. Kelemen, majd még inkább XI. Ince történelmi szerepének itt húzódik az origója.⁸

Saját elmondása szerint bécsi nunciatúrája fő feladatául azt kapta IX. Kelementől Pignatelli, hogy I. Lipótot a többi katolikus uralkodóval megköttendő, a kereszténységet védelmező törökellenes szövetségre vegye rá.⁹ Az anyai ágon Carafa leszármazott főpap 1668 márciusában kapta meg nunciusi kinevezését Bécsbe. Mondhatni épp a legjobbkor, hiszen míg az előző év – a szokásos hátravillongásokat leszámítva – viszonylagos nyugalomban telt el, a budai pasa mozgolódása miatt I. Lipót környezetében ekkor kezdtek először komolyabban tartani egy nagyobb török támadástól.¹⁰ Ugyancsak 1668. márciusban tűntek fel hosszú szünet után ismét a felső-magyarországi protestánsok követői az ekkor különféle tüzesetek miatt hosszabb ideig Bécsújhelyen időző császári udvarban, hogy követeléseikről tárgyaljanak.¹¹ A tizenhárom vármegye (Szepes, Sáros, Zemplén, Ung, Bereg, Ugocsa, Abaúj, Borsod, Torna, Gömör, Heves, Szabolcs, Szatmár) nem sokkal korábbi sátoraljaúj helyi gyűlésén az 1662. évi diéta óta megoldatlan kérdések, a vasvári béke, a német katonaság visszaélései és Báthory Zsófia protestánsellenes lépései kapcsán vártak orvoslást az uralkodótól.¹² Nádasdy és Szelepchény foglalkozott ügyükkel. A két helytartó

⁸ IX. Kelemen törökellenes politikájának modern feldolgozása még várat magára. Leginkább használható, és értelemszerűen Kandia-ra összpontosít enciklopedikus életrajza: OSBAT: Clemente IX 355. E politika kiteljesedésére X. Kelemen alatt legújabbban: MERLANI: Papato e politica 33 skk.

⁹ „...il Sommo Pontefice Clemente nono di santa memoria mi comandò d'adoprarli per persuader la Maestà Cesarea ad unirli cogl'altri Principi Cattolici contro il commun nemico in difesa della Christianità”. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 187, fol. 19r. Bécs, 1670. március 9., s.k. aláírt levél a Szent Kollégiumhoz. Squicciarini csupán annyit ír erről, hogy „támogatta a pápa kérését I. Lipót fel 3000 főnyi segédhad küldésére Kandia-ba”. SQUICCIARINI: Die Apostolischen Nuntien 148.

¹⁰ Giovanni Chiaromanni 1668. április 1-jei jelentése. ÓVÁRY: Oklevél-másolatai III. 247., n. 1546. 1667. augusztusban mind az érsekújvári pasa, mind a lipótújvári parancsnok még csak Szelepchénynek mint helytartónak írt a magyar, illetve török betörések miatt. Uo. 243., n. 1521–1522. Igaz, előbbi már arra hivatkozva kérte a nyitrai és lévai őrség megfékezését, nehogy a „két császár közötti békén csorba essék”.

¹¹ Properzio Aloisio internuncius az Államtitkársághoz, Bécs, 1668. március 24. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 184, fol. 76r. A két küldött Székely András és Guth Dániel eperjesi jegyző volt.

¹² A probléma kiéleződéséről már korábban jelentett az internuncius, kiemelve, hogy a protestánsok a királynékoronázás megghiúsításával fenyegetőznek, ha nem teljesítik vallásügyi követeléseiket: „Rientrò da Ungheria li giorni passati il Signor Conte Pietro di Serin, che fu spedito alcune settimane sono da Sua Maestà a quella volta per disporre quei stati acciò che sarà proposto nella futura Dieta, et anco per osservar la loro inclinazioni, riferisce il medesimo che detti stati pretendono da Sua

javaslataival elégedetlen küldöttek 1668. március végén, április elején többször megfordultak a Bécs–Bécsújhely–Pozsony háromszögben. A tárgyalások Rottal János tudósítása szerint nem zárultak nagy sikerrel: „Locumtenens uramék mikíppen és mikor fognak az Felföldre menni, nem tudom, nem is értem, mi jühet ki abbúl. Ez az két úr néha felöttíbb szeretik, sokszor pedig gyűlölük egymást. Az mostani pozsonyi gyülekezetben, az mint értem, nem sokat végezteknek” – írta Csáky Istvánnak.¹³ Szegedy kancellár inkább a protestánsokat hibáztatta. Szerinte az uralkodó hiába ajánlott megegyezést, a tizenhárom vármegye rendjei el fogják utasítani, mert maguk mögött tudhatják az erdélyi fejedelmet.¹⁴

Ez a politikai helyzet várta Pignatellit, amikor 1668. júniusban megérkezett a császárvárosba. Első jelentése Dezio Azzolini bíboroshoz, IX. Kelemen államtitkárához 1668. június 17-én kelt Bécsből. Kezdetben alig fordul elő zamatos olasz szövegeiben magyar vonatkozás, legfeljebb annyi, hogy török csausz tárgyal az udvarban, leginkább a végvárok magyar katonái folytonos betöréseire panaszkodik.¹⁵ 1668 ősze a nyári hónapoknál már mozgalmasabbnak bizonyult. Szeptember végén több magyar főúr érkezett Bécsbe. Tudatták, hogy a törökök erősítést vezényeltek Érsekújvárra vélhetően a szüret megzavarására portyákkal, továbbá, hogy Nádasdy Ferenc számottevő létszámú magyar katonasággal Kiskomáromhoz vonult, hogy annak közelében, mocsaras területen erődöt emeljen az oszmánokkal

Maestà che revochi et annulli quelli articoli che furono determinati nella scorsa Dieta, sotto pretesto d'essere nulli et invalidi atteso che non furono sottoscritti et approvati da tutti deputati, e che gli Heretici ostinatamente chiedono la restituzione di tutti quei beni e fondazioni che gli furono lasciati dal già Principe Ragozzi e levatigli dalla Principessa Ragozzi, minacciando di non voler concorrere all'incoronazione dell'Imperatrice regnante, quando gli venissero denegati.” Properzio Aloisio internuncius az Államtitkársághoz, Bécs, 1668. február 11. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 184, fol. 35r.

¹³ Bécs, 1668. április 15. BARTA: Rottal János levelezése 249., n. 199. A tárgyalásokra, a követek ingázására lásd még uo. 244–246., n. 195–196. és 254., n. 204.; ÓVÁRY: Oklevél-másolatai III. 247., n. 1549. – Az internuncius ímént idézett jelentése szerint a tüzetesebb tárgyalásokra két biztost kellett volna kijelölnie Szelepcshénynek és Nádasdynak: „Ha la Maestà Sua ordinato a Mons. Arcivescovo di Strigoniaetal Sigr. Conte Nadastiche deputino due Commissarii che sentino le loro ragioni.” Bécs, 1668. március 24. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 184, fol. 76r.

¹⁴ „Mi dice Mons. Cancellier d'Ungheria, che la Maestà dell'Imperatore habbia fatt' offerire agli Heretici dell'Ungheria Superiore un'amicabile composizione sopra le loro pretensioni... dubita però egli, che non sia per riceverla, venendo avvalorati dal Principe di Transilvania, che si è esibito di assistergli con le sue forze, e vi è qualche riscontro, che ben spesso compariscono in quella parte truppe de' Turchi, sospettandosi, che vengono chiamati dal medesimo Principe.” Properzio Aloisio internuncius jelentése, Bécs, 1668. május 12. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 184, fol. 134r.

¹⁵ Pignatelli jelentései a pápai Államtitkárságnak, személy szerint Decio Azzolini bíborosnak, 1668. június 17. és 30., valamint július 29. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 184, fol. 182r, 200r, 233rv. Az alábbiakban mindvégig Azzolini bíboros, IX. Kelemen államtitkára a címzett, ezt külön már nem tüntetjük fel, csak a keltezést adjuk meg. – Nem *dispaccio*, hanem s.k. aláírt levéllel továbbította szolgálatba lépése kezdetén az obszerváns provinciális kérvényét ama régi probléma kapcsán, hogy a klarisszák zárdáit túl sok világi nő látogatja. „Unitamente alle lettere dell'Eminenza Vostra di quest'ordinario ricevo anche il memorial stato presentato alla Santità Sua per parte del provinciale de minori osservanti d'Ungheria in ordine ai disturbi, che egli asserisce derivare alli due monasteri di Monache, che sono ivi sotto la cura di lui, dalle troppo frequenti visite delle Signore secolari.” Uo. fol. 183r.

szemben. Tervéhez éppen csak az uralkodói jóváhagyás hiányzott.¹⁶ Október elején újabb török küldött érkezett az udvarba, aki a béke megszegésének minősítette Nádasdy és a hozzá csatlakozó Batthyány Kristóf akcióját, illetve a magyar betöréseket a hódolt területekre. Az őt fogadó Raimondo Montecuccoli intézkedést ígért, ugyanakkor felhánytorgatta az oszmánok hasonló dűlásait.¹⁷

A török követet végül november derekán bocsátották vissza ezüstneműből álló ajándékokkal elhalmozva. Magával vitte a Haditanács levelét a budai pasához, miszerint szemrehányásai alaptalanok, hiszen az erőd nem sérti a békét, mert saját területen épült. Távozása előtt az aga nem mulasztotta el közölni, hogy IV. Mehmed szultán minden eddiginél nagyobb sereggel érkezett Larisszába Kandia elfoglalására.¹⁸

November végén sorban immár a harmadik küldött indult útnak Budáról. A csasz Pigantelli 1668. december 2-ai jelentése szerint, amit Azzolini államtitkárhoz intézett, a követ ugyan még csak Győrig jutott, de már lehetett tudni, hogy nincs más a tarsolyában, csak az újabb panaszok a magyarok ellen („*non haver'egli altro negozio, che le solite doglianze contro gl'Ungheri...*”). Ugyanekkor ír Pignatelli arról is, hogy az uralkodó 1668. december 5-ére Bécsbe hívta az ország főpapjait és főurait (*Magnati d'Ungheria*), hogy Nyitra és Sopron vármegye hódolási szándékáról, illetve a diéta összehívásáról tanácskozzanak. A mágnások azonban előtte Pozsonyban kívántak eszmét cserélni, Szelepchény esztergomi érsek és a magyar kancellár már útnak indultak oda.¹⁹

¹⁶ „Sono comparsi qua alcuni Signori principali 'Ungheria per rappresentar a Sua Maestà Cesarea l'ingrossamento de Turchi a Neihiesel, dubitandosi di qualche improvisa scorreria in congiuntura della presenti vendemie, per obligar' alle contribuzioni quelli, che fin hora le hanno loro negate. Riferiscono anche i sudetti Signori, che il Conte Nadasti sia uscito in campagna con buon numero d'Ungheri, e con disegno d'alzar un forte in vicinanza di Comorra piccola in mezzo ad un luogo assai paludoso, al qula fine havea già da periti ingegnieri fatto riconoscer il sito, che giudicano molto a proposito, né manca hora a sudetto Conte, che l'assenso Cesareo, il quale si crede non sia per concedersegli, volendosi quà toglier a Turchi ogni pretesto di rotture.” Bécs, 1668. szeptember 30. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 184, fol. 326r. „Comorra piccola”: lásd a következő jegyzetet.

¹⁷ „Aggiunse a tutto ciò il sudetto Chaius l'haver' i Conti Nadasti e Budiani cominciato ad eriger il forte accennato colle passate in vicinanza di Comora piccola... [etc.]”, Bécs, 1668. október 7. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 184, fol. 355r. Vö. ÓVÁRY: Oklevél-másolatai III. 250., n. 1566. A következőkben a nuncius a Vág partját is emlegetni kezdi (lásd alább 47. és 71. j.), de nyilvánvalóan nem Komáromról, hanem a jelentésben itt régi nevén (Kiskomárom) helyesen idézett mai Zalakomárról lehet szó. Várát a törökök 1664. júliusban elfoglalták és lerombolták. Monográfiája nem szól a Nádasdy-Batthyány-féle ideiglenes pótlásáról. SZVITEK: Kiskomárom végvári szerepe 56 skk; Uő, Kiskomárom végvári építéstörténete 52. Batthyány Kristóf Kanizsával szembeni végvidéki és dunántúli kerületi főkapitányként vehetett részt a vállalkozásban.

¹⁸ Bécs, 1668. november 18. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 184, fol. 402r. – A követet azt követően engedték el, hogy az uralkodó 16-án visszajött Klosterneuburgból, ahol néhány napig tartózkodott Szent Lipót ünnepe miatt.

¹⁹ „Si è dato ordine da Sua Maestà Cesarea a Magnati d'Ungheria di dover' a 5 del corrente intervenire quà ad un consiglio, in cui trattarsi del modo, col qual si possi rimediar' alle scritte novità, che meditano di far' i due Contadi di Nitria e Sopronio, e di stabilir' anche il tempo per la celebrazione della Dieta in quel Regno. Ma come i sudetti Signori hanno disegnato d'abboccarsi prima a Possonia, per dove s'incamminorono fin' dall'altro giorno li Monsignor Arcivescovo di Strigonia e Cancelliere d'Ungheria...”

„Magyarország mágnásai” hamarosan már Bécsben tarották „folytonos és hosszas” konferenciáikat a protestánsok megfélekezéséről és az országgyűlés pontos időpontjának kitűzéséről. Pignatelli nuncius december 9-ei jelentésében már a közeli eredménnyel számolt.²⁰ Ugyanekkor írt arról, hogy néhány magyar előkelőtől, illetve a Győrbe érkezett csausztól is lehet tudni – utóbbiról nyilván jelentették már Bécsbe –, hogy az előzetes híresztelésekkel ellentétben nem Zrínyi Péter, hanem Nádasdy huszárai fosztottak ki Érsekújvár közelében két másik török tisztviselőt. Összesen 13 ezer aranyforintot raboltak el tőlük. A bécsi udvarból ezért a helytartó-országbíró elégtétel adására kötelezték, ugyanakkor megparancsolták a győri császári parancsnoknak (*Commissario Cesareo*), hogy a csauszt és a Budáról hasonló panaszokkal érkező küldötteket tartóztassa fel Győrben.²¹ A nuncius nem mulasztotta el megjegyezni azt sem, hogy a város erődítési munkálatai új lendületet kaptak.²²

A magyar főurak hosszas bécsi ülésezései azonban nem hoztak eredményt, sőt csak a nehézségek szaporodtak. Néhányan közülük megelőzően az általános ítélkezési időszak megtartását óhajtották. Mások azt, hogy vigyék ki az országból a német csapatokat. A protestánsok pedig amellett kardoskodtak, hogy kapják vissza a katolikusok által elvett templomaikat. Az udvar mindeközben az időhúzásra játszott, amit megkönnyít számára, hogy a magyarok felett szinte despotikus hatalmat gyakorló nádor hiányában a mágnások aligha fognak egységre jutni – jelentette Rómába a nuncius.²³

heria, stimasi che difficilmente possano esservi nel tempo accennato.” Bécs, 1668. december 2. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 184, fol. 416r. Vö. ÓVÁRY: Oklevél-másolatai III. 250., n. 1570. A szakirodalomban 1668. december 6-ai dátummal szerepel a tanácskozás. Nyitra megye pedig az egy évvel későbbi, 1669. november 28-ai körmöcbányai, illetve az 1670. január 28-ai gyűlés szervezőjeként tűnik fel. Magyarország történeti kronológiája II. 489–490. (a vonatkozó rész PÉTER KATALIN munkája). – A főurakra és főpapokra egyaránt vonatkozik a nunciusról a „Magnati” elnevezés (lásd alább 24. j.). A tanácskozás jelentőségére, rövid ismertetésével: R. VÁRKONYI: Személyiség és politika 31.

²⁰ Bécs, 1668. december 9. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 184, fol. 423r.

²¹ „Colli Signori Magnati d’Ungheria già quà comparsi d’ordine Cesareo, tenendosi continue e lunghe conferenze, ben presto si udirà il risultato di esse circa il frenar gl’Heretici del Regno e lo stabilimento el tempo preciso, in ci dovrà celebrarsi la Dieta. Ricavatosi dalla deposizione d’alcuni Ungheri di qualità e dallo stesso Chiaus, che si disse colle passate, giunta a Giavarino esser stati gl’Ussari el Conte Nadasti e non quelli del Zrin, che lavorono di 13M fiorini alli due Chiaus, che passavano a Naeiheisel [!], si è perciò obbligato il Nadasti di far dar qualche sodisfazione a Turchi, e si è dalla Corte dato ordine al Commissario Cesareo colà di non far passar più avanti il Chiaus, che voleva in ogni maniera portarsi quà a rinnovare le doglianze, come nemmeno altri, che venissero mandati dal Visir di Buda con simili commissioni.” Uo. E december 9-ei jelentés nyomán úgy tűnik, a magyarok tanácskozásai már a Magyar Tanács aznapi (vö. alább 24. j.) hivatalos összeülése előtt megkezdődtek. – A Nádasdy huszárait Érsekújvár közelébe vizionáló hír lokalizációjában kritikával kezelendő.

²² „Per render più durabile l’incominciata fabrica delle fortificazioni esteriori in Gavierino si è dato principio all’opera di voltar il secondo braccio del Danubio, fabricandosi forti altri da una parte, e dall’altre arginandosi il fiume col pinatarvi buone e sode palificate.”

²³ „Non si è per anche [!] prefisso né il luogo, né tempo per la celebrazione della Dieta d’Ungheria, poiché alcuni volendo, che preceda un giudizio generale, altri che si levino le truppe Alemanne dal Regno, e gl’eretici, che a loro si restituischino prima le chiese occupate da Cattolici, è tanto più verosimile, che fra tali contrasti procuri la Cesarea Corte di guadagnar tempo, quanto, che mancando agl’Ungheri il loro Palatino, esercita autorità più dispotica, né può esser facile a quelli l’appigliarsi a

December közepén végül azzal oszlott fel az értekezlet, hogy Felső-Magyarországot Zrínyi Péter, Alsó-Magyarországot, vagyis a bányavárosok és Pozsony közötti részt (a Dunán inneni tizenegy vármegye: Nyitra, Zólyom, Hont, Trencsén, Turóc, Nógrád, Pest, Bars, Liptó, Árva, Pozsony), illetve a Dunántúlt Szelephény és Nádasdy keresi fel, hogy eltérítse az ottaniakat az esetleges hódolási szándéktól, illetve bizonyos elégtételt ajánljon fel az udvar nevében. Az uralkodó részéről végül kilátásba helyezték, hogy a három rangos küldött visszaérkezését követően a császár és király személyes részvételével meghirdetik az országgyűlést húsvét utánra. Igaz, I. Lipót némileg berzenkedett a pozsonyi helyszín miatt, mivel túl közel van a törökök által megszállt területekhez.²⁴ Zrínyi azonban még az év vége előtt beteget jelentett, mert reménytelennek és kevésbé megtisztelőnek tartotta a küldetést. Így Forgách Ádám tárnokmesterre maradt a feladat, hogy a protésztánsokat meggyőzze: vallási sérelmeiket ne megelőzően, hanem majd a diétán rendezzék. Forgáchot megbízták még, hogy a csekély tekintéllyel bíró – és Wesselényi nádor halálával fő támogatóját elveszítő – Csáky Ferenc kassai főkapitányt önként lemondásra bírja.²⁵

barbare novità, finché si nundiscono di speranze, o che stanno fra loro medesimi disuniti. Si vanno però quì facendo con essi lunghe conferenze, e non si dispera di ridurre ciaschuna delle parti al ragionevole. Hanno i medesimi Ungheri fatte pressantissime istanze a Sua Maestà Cesarea che la moneta bassa del loro Regno sia introdotta, et ammessa ne' paesi hereditari collo stesso equivalente, che di presente come in Ungheria convalidando le loro ragioni coll'argomento del reciproco commercio, che continuano pur'anche colla Polonia, di dove si ricava tutta la bassa moneta, che hoggidì si ritrova in Ungheria, ma per sinistre informazioni della Camera, ne ha Sua Maestà per hora sospeso l'assenso." Bécs, 1668. december 16. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 184, fol. 433r. Vö. ÓVÁRY: Oklevél-másolatai III. 251. n. 1573.

²⁴ „Rimase poi nel fine della passata settimana disciolto il congresso degl'Ungheri, che di spedir' il Signor Conte di Zrin bano di Croazia nella parte superiore del Regno d'Ungheria, e Monsignor Arcivescovo di Strigonia coll'assistenza el Signor Conte Nadasti nell'Inferiore. Ciascuno colle stesse commissioni di render capaci quei stati dei mali, che loro sovrastanno dalla parte del Turco, e per offerirgli insieme qualche sodisfazione in nome della Corte, della quale se rimarranno contenti, in maniera, che si possa celebrar concorrentemente la Dieta, sarà questa al ritorno de medesimi Signori intimata per dopo Pasqua, e non dissenterà l'Imperatore a tal fine di trasferirsi a Possonia, tutto che vi habbia la Maestà Sua qualche repugnanza, particolarmente per esser questo luogo in tanta vicinanza con quei, ch' hoggi possiede il Turco. Significano quà il Residente Cesareo alla Porta Ottomana che questa avesse ordinato a Turchi confinanti di far qualche considerabil' incursione nelle provincie di Sua Maestà in rifacimento de danni, che dice haver' in più volte ricevuti dagl'Ungheri, e confirmandosi anche con lettere di Tranailvania, anzi aggiungendo queste, che 20M Tartari già fossero in Alba Giulia con ordine // d'unirsi al Turco...". Bécs, 1668. december 23. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 184, fol. 442rv. Pignatelli rendre vasárnap írta meg jelentéseit, a Magyar Tanács ülése tehát a december 10-ével kezdődő hét „végén” fejeződhetett be. A hivatalos ülés ténylegesen december 9-én, ugyancsak vasárnap kezdődött. Résztevői a két érsek: Szelephény és Széchényi, Szegedy Ferenc kancellár, Sennyey István veszprémi, Kollonich Lipót nyitrai, Borkovich Márton zágrábi püspök, Nádasdy, Zrínyi, Forgách Ádám, Esterházy Pál és Zichy István voltak. (A Signori Magnati d'Ungheria megnevezésük – vö. 21. j. – tehát a főpapokra is vonatkozik. Dec. 11-én, kedden I. Lipót és a „német tanács” előtt „referálták opiniojokat.” A tanács után hirdették ki Esterházy Pált dunáninneni kerületi és bányavidéki főkapitánynak, ez minden bizonnyal megegyezik a december 14-ei kinevezési dátummal, ami pénteki nap volt. Ez lehet tehát a hivatalos tanácskozás zárónapja. Vö. BARTA: Rottal János levelezése 285. és 286. (a 231. sz. irat datálása téves, az iméntiek alapján helyesen december 15.). A résztvevők felsorolásával lásd még PAULER: Wesselényi Ferencz I. 220–223. Aligha hihető, hogy a nádorválasztást mániákusan áhító országbíró valóban a diéta ellen foglalt volna állást.

²⁵ „Havendo tal' hora considerato il Signor Conte de Zrin, che riuscendo infruttuosa la sua andata

Mindeközben Pignatelli küldetése egyik fő feladatának megfelelően folyamatosan igyekezett Lipótot és titkos tanácsosait rávenni arra, hogy érdemi segítséget nyújtsanak Kandia védőinek.²⁶ Ám azok vonakodtak ettől, mondván, hogy a határmenti öt erősségükből a törökök hat óra alatt könnyen akár 12 ezer embert is mozgósítani tudnak, ami bőven elég lenne arra, hogy egészen Bécsig hatoljanak, továbbá a Felső-Magyarországon feltárt szervezkedésre hivatkoztak a nuncius előtt.²⁷

3. Hírek Rómába 1669. augusztusig

Az új esztendő, 1669 elérkezte nem hozott változást Pignatelli nuncius Rómába küldött jelentéseinek tematikájában, legfeljebb annyiban, hogy a „törökkérdés” és a magyar vonatkozások még sűrűbben és részletesebben kerültek elő. Már a legelső, 1669. január 6-ai jelentésben arról olvashatunk, miszerint a Haditanács elnöke, Raimondo Montecuccoli attól fél, hogy a magyarok portyái egy napon váratlan török támadáshoz vezetnek, ezért meg kívánja erősíteni a végvárak védműveit.²⁸ Közben a *Signori Magnati d'Ungheria* – nyilván nem csupán a *Consilium Hungaricum*-ban hivatalból tag nagyobb és kisebb méltóságviselők, hanem más,

nell'Ungheria Superiore sarebbe stata anche di poca honorevolezza, col pretesto di non goder buona salute, ha egli ricusata la scritta commissione. In sua vece è stato eletto da Sua Maestà Cesarea il Signor Conte Forgacz, di chi dovrà esser cura di procurar, che gl'Heretici del Regno rimettano quietamente ogni loro differenza alla Dieta, che (mentre desistano quelli dal voler prima le accennate sodisfazioni) verrà intimata dalla Maestà Sua per dopo Pasqua. È stato parimente incaricato al suddetto Signor Conte di persuader' il generale di Cassovia a rinunziar spontaneamente la sua carica, giacché per la poca stima, che fanno di lui quei stati, non meno per esser egli Cattolico, che per non rimaner contenti del suo governo, è molto considerabile il pregiudizio, che ne ridonda alla Cesarea autorità.” Bécs, 1668. december 30. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 184, fol. 449r. Vö. ÓVÁRY: Oklevél-másolatai III. 252. n. 1580.

²⁶ Bécs, 1668. december 16., *decifrato* 1669. január 3. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 185, fol. 162rv. Lásd még e kötet megelőző és későbbi siffrírozott jelentéseit. A szentszéki diplomácia erőfeszítései még a magyar főúri levelezésben is nyomot hagytak: „Candiához sok segítség megyen, az pápa csaknem az egész kereszténységgel tractál, hogy egyenlő akarattal az török ellen offensive, megkössék magokat. Ez csinál békességet az keresztyének közt.” Rottal János Csáky Istvánhoz, Bécs 1668. október 3. BARTA: Rottal János levelezése 278., n. 226.

²⁷ „per il continuo timore che hanno del Turco posto in tanta vicinanza con la riflessione, che in sei hore dai presidii di cinque piazze che tiene a confini può mettere insieme dodici mila huomini numero sufficientissimo a poter scorrer tutto il paese e venir anco sino a Vienna, come per i torbidi, che si scuoprono nell'Ungheria Superiore...” AAV Segr. Stato, Germania, vol. 185, fol. 162rv. A 185. sz. kötet végig titkosított jeleket tartalmaz, ezt külön nem jelezzük, csak a rejtjelezés feloldásának (*decifr.*) dátumát.

²⁸ „Queste doglianze de Turchi che per ordinario vengono sempre accompagnate da minaccie, fanno strepitare spesso nel Consiglio, che sopra tali affari si tiene avanti Sua Maestà Cesarea, questo Presidente di Guerra, general Montecuccoli, che dubitando un giorno di qualche improvvisa scorreria e Turchi, vorrebbe vedere ben riparate e munite le piazze di frontiera, et insistendo hora almeno che si facciano due regimenti vengono con suo gran rammarico rigettate le istanze, col pretesto di non esservene presentemente il comodo.” (A dátum a manapság is elő-előforduló év eleji elírás miatt még 1668, de tartalma és lelőhelye alapján 1669. eleji a szöveg.) AAV Segr. Stato, Germania, vol. 186, fol. 4r (szokás szerint csak a vonatkozó rész folióját adjuk meg.) Lásd a január 13-ai jelentést is (fol. 12r), Győr környéki törökellenes kisebb magyar diverziók említésével.

kinevezett királyi tanácsosok is ismét ülésezni készültek, ezúttal nem Bécsben, hanem megint Pozsonyban. Ők szintén nem voltak híján a panaszoknak a törökök miatt, ezért I. Lipót elrendelte, hogy a vármegyék küldjenek részletes és pontos beszámolókat róluk, hogy továbbíthassák Johann Baptista Casanova portai Habsburg-rezidenshez.²⁹

A magyar mágánások, pontosabban tehát a magyar királyi tanács, a *Consilium Hungaricum* újabb ülése és az elé táruló problémák január végétől egészen márciusig vezető hírként szerepeltek Pignatelli nuncius jelentéseiben.³⁰ Február 24-én már arról írt, hogy ismét hosszas konferenciákat tartanak Bécsben. A fő problémát továbbra is az országgyűlés összehívása és a nádorválasztás, illetve a főként I. Rákóczy Ferenc által elvett protestáns templomok és alapítványok képezték. A tanácsosok attól féltek, hogy a felső-magyarországi vármegyék külön tartományban egyesülve behódolnak a törököknek. Egyesek emiatt császári katonaságot vezényeltettek volna a térségbe, mások ellenezték ezt. Maga az udvar tanácstalan volt, mivel nem akarta „hazahozni a háborút”, és siettetni az oszmán–velencei béke megkötését.³¹ A határmenti helyzet egyébiránt is feszült volt. Az érsekújvári pasa rendszeresen zaklatta, fenyegette a csallóközieket, akik kénytelenek voltak az arafelé számos birtokkal rendelkező esztergomi érsekhez fordulni, hogy járjon közben védelmük érdekében az uralkodónál.³² Csak átmeneti megnyugvást hozott a Portáról érkezett császári futár, aki azt a hírt hozta, hogy a törökök a velenceiek minden békeajánlatát elutasították, sőt a Porta dalmáciai betörésre készül („*andasse divisando di far valide diversioni nella Dalmazia*”). A nevezett futár saját szemével látta, hogy csapatokat mozgósítottak, akik már készen álltak arra, hogy Magyarországra induljanak.³³

²⁹ „Lo scritto Congresso de Magnati d’Ungheria appuntato per gl’otto del corrente in Possonia si è differita per li 15, e con tutto che a quella volta vi si siano incamminati alcuni di quei principali Signori, non si sa se pur debba seguire stante solo la facilità che essi hanno nel mostrar parere... Rimostrando gl’Ungheri a Sua Maestà Cesarea le tirannie che vengono in quelle parti e contro di loro praticare da Turchi, ha la Maestà Sua commandato a tutti quei Contadi di mandarne qua un speciale e distinta relazione, per trasmetterla al Residente Cesarea alla Porta... Bécs, 1669. január 13. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 186, fol. 12v–13r. Ugyanitt ír a nuncius a felső-magyarországi „eretnekeknek” az erdélyi fejedelem által támogatott mozgolódásáról. – Giovanni Battista Casanova 1665–1672 között volt az utóda a küldetését 1665-ben befejező, a vaskvári békét aláíró Simon Reniger von Reningennek († 1668). Casanovával a kurrens nemzetközi kutatás eddigelő leginkább konferenciaelőadások formájában foglalkozott. Lásd mindenekelőtt: LOBENWEIN: The Grand Vizier.

³⁰ Az 1669. január 20. és február 17-ei jelentések: AAV Segr. Stato, Germania, vol. 186, fol. 22v–23r és 42r. Vö. TUSOR: A lorettomi Köpenyes Madonna, Függelék, 1. sz., jegyzetben.

³¹ Uo. – Bécsből, 1669. február 10-én keltezett jelentésében Pignatelli külön is ír a határmenti török betörésekről, kiváltképpen pedig az erősödő gyanúról, hogy a Rákóczy Ferenc kivételével teljesen protestáns Zemplén, Szabolcs és Szatmár vármegyék hűséget akarnak esküdni a törököknek. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 186, fol. 37rv.

³² Bécs, 1669. január 27. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 186, fol. 27r. Vö. ÓVÁRY: Oklevél-másolatai III. 253., n. 1589 is.

³³ Bécs, 1669. február 17. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 186, fol. 43v. A Larisszából, a szultán átmeneti tartózkodási helyéről érkezett futártól a nuncius közvetlenül is informálódott. Véletlen egybe-

Pignatelli 1669. március 3-ai jelentése szinte kizárólag a magyar ügyekkel foglalkozott. Elmondása szerint a felső-magyarországi 13 vármegye korábbi kérényei mellett arra kérte az uralkodót, hogy fizessék jobban a végvárak katonaságát, mert már elviselhetetlen a pusztítás, amit végeznek. Azt is kérték, hogy a török fenyegetés miatt erősítsék meg a végvárakat. Bár a szükség nyilvánvaló, mind az udvar, mind a magyar főurak gyanakodva szemlélik kérésüket, mivel másfelől pedig azt tervezik ezek a vármegyék, hogy egyesülnek és behódolnak az oszmánoknak. Közben a katolikusok megmakacsolták magukat, és nem adták vissza a protestánsoknak az elvett templomokat, még azokat sem, amiket az 1647. évi diéta írt elő. Emiatt a Magyar Tanács ülése eredménytelenül oszlott el Bécsből. Az udvar azonban tisztában van azzal, ha nem tesznek engedményeket, nagyobb zavarok fognak támadni. Ezért biztosokat küldenek a felső-magyarországi vármegyékhez, hogy bizonyos engedményekkel megbékítsék őket, és március 20-ra ismét összehívták a magyar tanácsosok ülését Bécsbe. Az uralkodó azzal is kecsgettette a magyar „mágnásokat”, hogy mihelyst megegyeztek a protestánsokkal, sor kerülhet a hőn áhított országgyűlés összehívására. A magyaroknak azonban ez nem nagyon tetszik, úgy vélik, hogy az udvar a saját malmára hajtja a vizet. Kizártnak tartják ugyanis a közeli megegyezést, és türelmetlenek a nádorválasztás illetően halogatása miatt – tájékoztatta a belpolitikai feszültség növekedéséről a nuncius Azzolini államtitkárt 1669. március 3-án.³⁴

A felső-magyarországi 13 vármegye követei ezt követően az udvar azon terve ellen emeltek szót, miszerint nagyobb létszámú idegen katonaságot (*un buon corpo d'Armata*) akarna átvonultatni rajtuk, és tiltakoztak ellene, félvén többek között azok pusztításaitól.³⁵ Bécs az erdélyi fejedelem esetleges beavatkozását próbálta megelőzni ezzel. A Portára is futárt küldtek, és jelezték: Apafi fejedelem segítése bármilyen módon megsértené a vasvári béke cikkelyeit.³⁶ Az udvarban, miközben világosan látták az erdélyi fejedelem

esés, hogy Pignatelli éppen ennek a városnak az érseki címét viselte. – További bizakodásra adott okot Mária Antónia főhercegnő (1669–1692) január 18-ai megszületése, amihez IX. Kelemen brévében gratulált. Pignatelli idevágó jelentése: Bécs, 1669. február 17. Bécs, 1669. február 24. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 186, fol. 48r (s.k. aláírt levél).

³⁴ AAV Segr. Stato, Germania, vol. 186, fol. 56rv. Vö. TUSOR: A lorettomi Köpenyes Madonna, Függelék, 1. sz. A 13 vármegyét személy szerint Bezzegh (Bezekh) György, Mocháry Ferenc és Tassy Mihály képviselte. Vö. ÓVÁRY: Oklevél-másolatai III. 252., n. 1581; valamint Nádasy közvetítésének és az udvar reakciójának ismertetésével: PAULER: Wesselényi I. 227–229.

³⁵ Bécs, 1669. március 10. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 186, fol. 63rv. A követek 1668. december végén érkeztek Bécsbe, I. Lipóttól „általánosságokban tartott ígéretek formájában” kaptak választ 1669. március 6-án. Magyarország történeti kronológiája 489.

³⁶ „Premendo però alla corte di sentirsi severamente dal Turco siano per prestarsi assistenze al Transilvano, con cui, come si è più volte accennato, hanno qualche intelligenza gl'Ungheri de sudetti Contadi, e particolarmente quegl'Heretici, si è spedito corriero alla Porta con ordini a quel Residente Cesareo, nehogy segítsék az oszmánok (se egy pasa küldésével, se máshogyan) Apafit suscitar nuovi torbidi nell'Ungheria Superiore... perché essendo ciò contro gl'articoli della Pace...”. Bécs, 1669. március 10. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 186, fol. 63rv. – A császári udvar aggodalmát fokozta, a váradi, egri és esztergomi pasa követküldése Erdélybe, hogy részt vegyenek az ottani diétán és ügyekről tárgyaljanak. Bécs, 1669. március 24. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 186, fol. 81r.

és a felső-magyarországi szervezkedők közeledését, a 13 vármegye követeit csupán általános ígéretekkel bocsátották útjukra 1669. március elején. Közben 1669. március 20-ára megint összehívták „Magyarország mánás urait” Bécsbe. A nuncius szerint ugyanakkor megosztottságuk miatt megint csak kevés eredmény várható tanácskozásuktól, amit a császári miniszterek igyekeznek elmélyíteni, hiszen amíg nem vezényelnek az országba elégséges létszámú katonaságot, ellenzik az országgyűlés összehívását.³⁷ A katonaságra valóban szükség volt, mert még Pignatelli is meg volt róla győződve, hogy amennyiben a törökök támadást indítanak, könnyűszerrel be tudnának törni Magyarországra, miként március 17-ei titkosított jelentésében kifejtette Azzolini bíborosnak.³⁸

Pignatelli nuncius jelentéseiből kiolvashatóan a titkos tanácsosok mindeközben látványosan húzni kezdték az időt, hogy megvárják, milyen üzenettel érkezik vissza a futár a szultántól. A felső-magyarországi rendekkel folytatandó tárgyalásokra Eperjesre küldött biztosok közül Rottal János még útnak sem indult.³⁹ Az eperjesi gyűlést végül 1669. április 14-re hívták össze, az uralkodót Rottal mellett Zrínyi Péter, Szegedy Ferenc kancellár és Csáky Ferenc kassai főkapitánynak kellett képviselnie. A részgyűlés, mint tudvalevő, május 29-én eredménytelenül ért véget.⁴⁰ I. Lipót helyzete amiatt is kényes volt, mert nem vonhatta ki magát IX. Kelemen sürgető felhívása alól, és a francia példát kényszerűen követve március végén 3000 fős hadosztály küldéséről határozott a végveszélybe jutott Kandia megsegítésére (*per corrispondere all'incessanti premure e sommo zelo dalla Santità di N.S.*). A Rospigliosi-pápa köszönő brevéje már 1669. április 28-án megérkezett Rómából.⁴¹ De már egy héttel korábban befutott

³⁷ „Intanto di Signori Magnati d'Ungheria dovranno restituire a questa Corte per dar, come si è detto, nuovamente principio a 20 del corrente alle loro conferenze, sebbene par che poco frutto se ne attenda, giacché è commune l'opinione, che le dissensioni, che vertono fra loro venghino fomentate da questi Ministri, quali non inclinano punto alla celebrazione della [Dieta] se prima non si trova nel Regno un buon corpo d'Armata.” Uo. Lásd ÓVÁRY: Oklevél-másolatai III. 253–254., n. 1590–1592. is.

³⁸ „...si era qui in necessità d'armarsi bene perché volendo il Turco entrare in Ungheria ne haverà grandissima facilità...”. Bécs, 1669. március 17., *decifr.* április 4. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 185, fol. 178rv.

³⁹ Rottal indulása csak 1669. március 24. körül volt esedékes: „I deputati che si dissero già destinati in Ungheria a trattar con quegli'Heretici non essendosi incamminati che l'altro hieri a quella volta, per dove non prima d'una settimana pensando di passar il Commissario Cesareo Conte di Rottal, stimasi che non possa più seguir, come si scrisse il congresso degli Ungheri per li 20 del corrente, e che questa Corte in simil forma intenda di guadagnar tempo, finché faccia ritorno il corriero, che alli 4 del medesimo fu di quà spedito alla Porta per rivenir le più precise intenzioni de Turchi circa gl'affari di Transilvania, e per poter in ordine acciò prender co' gl'Ungheri quelle risoluzioni, che più verranno giudicate di communi sodisfazione e quiete.” Bécs, 1669. március 17. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 186, fol. 71r. – A magyar ügyek ekkor már mindvégig a jelentések elején állnak itt. A mainzi érsek követéről szóló beszámoló is például csak ezt követően szerepel.

⁴⁰ Bécs, 1669. március 24. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 186, fol. 80rv. A tárgyalásokra, melyeken az erdélyi fejedelem követei is jelen voltak, további szakirodalommal BARTA: Rottal János levelezése 293. (895. j.). Itt Csáky nem szerepel a biztosok között. Magyarország történeti kronológiája 489 szerint a gyűlés a „személyes sérelmek tárgyalás után a helyzet rendezése nélkül oszlik el”. Lásd még PAULER: Wesselényi I. 230–253.

⁴¹ AAV Segr. Stato, Germania, vol. 186, fol. 80rv. – A köszönő bréve átadására Bécs, 1669. április 28. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 186, fol. 109r (nem *dispaccio*, hanem s.k. aláírt levél Azzolinihez).

Bécsbe az újabb török küldött, hogy a magyar betörések szokásos lamentálása mellett a szultán nevében kifogásolja Velence megsegítését. Bécsben annyira féltették a vasvári *status quo* törékenységet, hogy ennek nyomán végül csupán 5–600 gyalogost indítottak útnak, sőt a magyar végvári katonaságnak is adtak némi fizetséget, hogy elejét vegyék a hódoltsági betöréseknek. Ugyanakkor nem mulasztották el megjegyezni, hogy az érsekújvári pasa egészen a morva határig portyázott.⁴² Nyár elején az uralkodó és hitvese betegsége borzolta a kedélyeket, valamint, hogy a budai pasa erődítési munkálatokra rendelte be a környék lakosságát. A feszültség enyhítésére az udvar Győrbe hívta az alsó-magyarországi vármegyék képviselőit arról tanácskozni, hogy hogyan lehetne gátat szabni annak, hogy a magyarok ne zaklassák szüntelenül a törököket.⁴³

Az elkövetkező hónapokban, gyakorlatilag egész nyáron az eperjesi tárgyalások és következményei kötötték le a pápai diplomácia figyelmét. Külön, rendkívüli jelentésben tudósította a pápai Államtitkárságot Pignatelli arról, hogy az Eperjesre küldött császári biztosok egyike, Zrínyi Péter titokban megegyezett Rákóczy Ferencsel, hogy visszaadja a felső-magyarországi protestánsok elvett templomait és javait.⁴⁴ A biztosok visszatérésük előtt kilátásba helyezték: az országgyűlésen az uralkodó rendezni fogja a felső-magyarországi problémákat, mire az udvarban siettek leszögezni, hogy ez azonban nem jelentheti a császári tekintélyt sértő, túlzó követelések teljesítését. De a dunántúli helyzet is mindinkább aggodalomra adott okot. Az ottani vármegyék Győrbe összehívott gyűlésére Szelepcshényt küldték. Megbízásba kapta, hogy rávegye a rendeket: kerüljenek minden olyan tevékenységet, ami felborítaná az oszmánokkal kötött békét.⁴⁵ A vármegyék azonban kemény diónak bizonyultak, például nyár elején lezárták a határátkelőket, hogy a törökök ne tudjanak Buda erődítéséhez anyagokat

⁴² A végváriak fizetését a Pagator di Guerra személyesen közölte Pignatellivel. Az érsekújvári pasáról pedig Győrből jelentettek a Haditanácsnak. Bécs, 1669. április 21. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 186, fol. 102rv.

⁴³ Bécs, 1669. június 2. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 186, fol. 149rv.

⁴⁴ „Il Conte Pitero di Zrin uno de' Commissari Cesarei in Eperies havendo secretamente indotto il Principe Ragozzi a contentarsi di restituire agl'Heretici dell'Ungheria Superiore i beni e le chiese, ch'havea già loro levate, e che provedeva anche per decreto della Dieta el 1660 [!].” Bécs, 1669. június 2. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 186, fol. 148r. Nyilván az 1662. évi diéta vonatkozó cikkelyéről lehet szó. Az eperjesi tárgyalásokra lásd még az előző jegyzetben idézett, szintén június 2-án kelt *disacciót*.

⁴⁵ „Diedero i Commissari sudetti nel loro partir d'Eperjes buone speranze e quasi sicurezza agl'Ungheri, che dalla Maestà Sua si sarebbe quanto prima venuto ad una Dieta per dar qualche sesto agl'affari di quelle provincie. Onde a questa si andrà disponendo la Corte subito, che possa assicurarsi di non dover' esser' astretta in essa ad alcune esorbitanti pretensioni degl'Ungheri in pregiudizio dell'autorità Imperiale. È quà comparso Monsignor Arcivescovo di Strigonia per ricever gl'ordini di Sua Maestà di come doversi contener nel Congresso, che si disse colle antecedenti esser stato intimato a Giaverino di tutt' i Contadi dell'Ungheria Inferiore, in cui egli dovrà intervenire, come direttore e capo del medesimo per stabilirvi poi lo scritto modo di trattener gl'Ungheri dentro de lor confini, premendo notabilmente alla Maestà Sua di non dar né pur minimo pretesto a Turchi di rotture con essa.” Bécs, 1669. június 9. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 186, fol. 161r. A jelentést a budai és érsekújvári pasáról szóló hírek zárják. Rákóczy egyezkedéseire a protestánsokkal, illetve az eperjesi tárgyalásokra lásd ÓVÁRY: Oklevél-másolatai III. 254–257., n. 1596–1599., 1601., 1607–1609., 1612. A modern szakirodalom, főként Benczédi László értékeléseit erről itt most külön nem idézzük. Rákóczy és a protestánsok megegyezésére: PAULER: Wesselényi I. 237–238.

beszerezni.⁴⁶ A feszültség folyamatos maradt. A magyarok júliusban is dúlták, égették a határmenti falvakat, 500 török pedig megtámadta a „Komárom közelében, a Vág partján” Nádasdy Ferenc által emelt erődöt.⁴⁷

Az eperjesi biztosok június közepén tértek vissza a császárvárosba. A helyzet Pignatelli szerint meglehetősen képlékeny maradt, mert az uralkodó és időhúzásra játszó miniszterei mindent újra akartak tárgyaltatni, számos kérdés eldöntését pedig a diétára kívánták halasztani. Mindenesetre ismét szükségesnek látták a „magyar mágnsok” Bécsbe hívatását, hogy tájékoztassák őket az eperjesi tárgyalások fejleményeiről és alaposan megvitassák azokat.⁴⁸ A tanácsuraknak nem nagyon akaródzott az egy éven belül immáron harmadik bécsi ülésre Ausztriába utazni, ezért 1669. július 7-én ismételt felszólítást kaptak, hogy bárminemű kifogás, ellenvetés (*replica*) nélkül jöjjenek július 16-ra az udvarba, bárhol is tartózkodnak éppen.⁴⁹

A tanácskozások időbeli megkezdése volt az egyedüli kedvező fejlemény, amivel Pignatelli szolgálhatott a pápai Államtitkárságnak. 1669. júliusi 21-én már ugyanazt volt kénytelen jelenteni, mint a korábbi két bécsi alkalomról: a magyar mágnsok vég nélkül üléseznek, azonban az eperjesi végzések kapcsán sem tudnak zöldágra vergődni. A nuncius szerint mind a protestánsok, mind a katolikusok elégedetlenek, következésképp az országgyűlés összehívása halasztódni fog.⁵⁰

⁴⁶ „Si sono ostinati gl'Ungari di non voler nè vender, nè con qualsivoglia altro cambio permettere a Turchi legnami, nè altra sorte di materiali necessari per la riedificazione di Buda Anzi colle ultime lettere di Giavarino sentesi che habbino essi custoditi tutti i passi per toglier a Turchi occasione di poter far simili trasporti.” Bécs, 1669. június 16. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 186, fol. 169rv.

⁴⁷ Bécs, 1669. július 7. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 186, fol. 184rv és 185r. A mai Zalakomár vidékéről lehet szó, amit a nuncius szemlátomást összekever a Duna-parti Komárommal (vö. fentebb, 17. j.). Nem nyugtatták a bécsi kedélyeket a Magyarországról érkezett kereskedők híresztelése sem, miszerint az érsekújvári pasa lett a boszniai utóda. A helyi török vezetés illetén átrendeződését a magyar főurak is tudni vélték, sőt még azt is, hogy az új boszniai pasa rögtön megérkezése után lefejeztette elődjét („è appunto riuscito per quello riferiscono i sudetti Magnati, anzi aggiungono, che il nuovo Bassa appena introdottosi dentro la piazza havesse fatto decapitato il suo antecessore”). Bécs, 1669. július 14. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 186, fol. 191rv.

⁴⁸ Bécs, 1669. június 16. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 186, fol. 169rv.

⁴⁹ A királyi parancsnak végül engedelmeskedve már a kitűzött nap előtt szállingózni kezdtek Bécsbe: „I Magnati d'Ungheria incominciano a capitar in questa Corte stante gl'ordini espressi e rinovati da Sua Maestà Cesarea di dovervisi ritrovar in ogni modo per li 16 del corrente, volendo la Maestà Sua tener con loro una conferenza, in cui dovrà discutersi e digerirsi insieme buona parte delle materie state esaminate e proposte nella scritta commissione d'Eperies, giacché la risoluzione dell'altre non può prendersi (come s'è più volte accennato) che nella Dieta.” Bécs, 1669. július 14. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 186, fol. 191rv. Lásd az egy héttel korábbi *dispacciót* is, Bécs, 1669. július 7. Uo., fol. 184rv. A Magyar Tanács ülését 1669. július 16-ra hívták össze, a „megjelentek nagyobb része az országgyűlés egybehívását és a nádorválasztást sürgeti”. Magyarország történeti kronológiája 490.

⁵⁰ „Havendo la Maestà dell'Imperatore appoggiata l'incumbenza di discutere le accennate materie stabilitesi nella scritta commissione in Eperies ad otto [?] de Magnati d'Ungheria che quà si trovavano, hanno questi già tenute fra loro diverse conferenze, ma sentesi che grandissimi sieno [!] gl'intoppi, che vi s'incontrano a causa d'esser gl'Heretici del Regno non men' de Cattolici mal sodisfatti. Onde si dubita che poco di buono siavisi per concludere, e che molto si habbi tuttavìa da prolungare la celebrazione della Dieta.” Bécs, 1669. július 21. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 186, fol. 196r. Az 1669. július 16-án kezdődő bécsi tanácskozásra PAULER: Wesselényi I. 265 skk.

Közben a már közvetlenül az eleste előtt álló Kandiából érkező hírek hatására az udvarban mind erősebb félelem kezdett eluralkodni amiatt, hogy a küszöbönálló velencei–török békekötés után a Porta Magyarországra vezényli felszabaduló csapatait.⁵¹ A bármiféle eredmény reménye nélkül tanácskozó magyar mágnások ráadásul fennhangon hirdetik, hogy az oszmánokkal kötött vasvári béke érvénytelen, és nem ismerik el, mert azt az uralkodó csak az ország összes rendjének beleegyezésével köthette volna meg. Ráadásul azt is hangoztatják, hogy mint az országra sérelmeset nem is fogják elismerni. A nuncius szerint, ha az eperjesi pontok ügyében hozott döntések nélkül, illetve ebben a felfogásukban megmaradva távoznak el Bécsből, az udvar folytonos izgalomban és félelemben (*in continua agitazione e timore*) fog leledzeni, és nem járul hozzá az országgyűlés összehívásához.⁵² Így is történt. A mindinkább reményt veszített uralkodó elutasította a diéta időpontjának kitűzését, ami egyúttal a nádorválasztás elhalasztódását jelentette. Nádor nélkül pedig továbbra is számítani lehet a magyar főurak széthúzására – vonta le éles szemmel következtetését a pápai követ.⁵³

A nem túl hízelgő kép, ami a magyar tanácsurakról kezdett kialakulni az Államtitkárságra küldött nuncius *dispacciók* nyomán a pápai udvarban, Pignatelli 1669. augusztus 11-ei jelentésében foglaltak alapján még tovább romlott. Pignatelli szerint „mostanra már publikus”, hogy „sokan Magyarország főurai közül, akik közül az első helyen Nádasdy és Zrínyi Péter áll”, a Németalföldön dúló devolúciós francia–spanyol háború kezdete óta különféle tárgyalásokat folytattak a törökökkel, hogy a Porta védnöksége alá adják a Királyságot, az örökös tartományokra törnek, és az uralkodót is „megleplik”. E célra pénzbeli támogatást igényeltek a bécsi francia követtől. A hírek szerint a nevezett arisztokraták levelei szolgálnak minderre

⁵¹ Bécs, 1669. július 28. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 186, fol. 200r.

⁵² „Da Magnati del quel Regno che quà si trovano pur'anche si continuano le loro conferenze, ma fin hora infruttuosamente e senza apparenza, né pur minima, che siavisi per concluder cosa di buono, mentre repugnano i medesimi al punto principale, ch'è quello di prestar l'assenso per l'ultima pace, che fu com'essi dicono senza loro saputa stabilita da questa Corte col Turco. E benché rispondano a Sua Maestà di non poter ciò fare senza il placet di tutti gl'ordini del Regno, dichiarano però in universale che non condescenderanno mai a quelch'è stato stabilito senza il loro consenso, et in pregiudizio del Regno loro. Sicché sene partiranno di quà di ritorno alle loro provincie nel modo appunto che son venuti, e rimarranno quegl'affari così confusi, che terranno co'medesimi, anche questa corte in continua agitazione e timore.” Uo.

⁵³ „Si è poi disciolto il Congresso degl'Ungheri e sono questi anche partiti, senza essersi conculsa cosa veruna, non havendo voluto i medesimi assentir' acciò, che antecedenemente si è scritto disiderarsi dalla Corte, né tampoco essendosi potuti accordar fra loro circa a quello concerne di rimetter i Cattolici, e gl'Heretici in buona corrispondenza. Onde nemmeno alla Maestà dell'Imperatore è piaciuto di stabilir' il tempo preciso della celebrazione della Dieta, essendosi loro risposto solo che si farà in tempo opportuno, e quanto prima, mentre in mancanza del Palatino non ha occasione chi governa di disiderarla, e quelli che la vorrebbero, e che pretendono di poterla far anche senza l'intervento del Re, non vi potranno mai giungere, continuando fra que'Magnati le loro discordie. Disiderando nondimeno la Maestà Sua che si ripari di mano in mano alle cose più necessarie, e massime per quelche riguarda l'accomodamento de Cattolici cogl'Heretici, da quali possono originarsi i maggiori disturbi...”. Bécs, 1669. augusztus 4. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 186, fol. 205r.

bizonyítékul. Ők azonban csupán annyit vallanak be mindebből – vélhetően udvarbéli – „barátaiknak”, hogy a franciákkal az oszmánok ellen akár I. Lipót akarata ellenére is indítandó háborúról tárgyaltak Franciaországgal. Sőt nyilvánosan ki mondták, hogy ezt most is megtennék, ha lenne, aki csatlakozna hozzájuk. Az uralkodó azonban úgy véli, hogy „mindez nem nyilvános még annyira, hogy ne lehetne színleléssel elkendőzni és mindent teljességgel nyugodtnak látni, és őket bármiféle lárma nélkül a természetyszerű engedelmességre vezetni”. Pignatelli szerint I. Lipót annyira a nyugalom híve, hogy akár ellenségei tanácsát is követné megőrzése érdekében. A leendő XII. Ince diszkrét rosszallással értékelte ezt az uralkodói hozzáállást a magyar arisztokrátiák szervezkedéséhez: „mindazonáltal nem lehet tudni, hogy ha idővel előre haladnak a dolgok, és bármi új fejlemény állana elő, bárminemű gondoskodás nélkül ugyan hogyan lehetne majd a zűrzavart megakadályozni” – formálta meg barokkos tapintattal aggodalmait Azzolini államtitkárnak.⁵⁴

Azonnali válaszában a bíboros egyaránt nagyon figyelemreméltónak nevezte a magyar arisztokrátiák titkos tárgyalásairól és mentegetőzésükről szóló tudósítást. Még inkább annak tartotta azonban a „hideg közömbösséget, amivel a bécsi udvar ilyen kiemelkedő fontosságú ügyben eljár”. Az államtitkár úgy látta, hogy ez a magatartás nemcsak a bécsi miniszterek „munkájának gyümölcser” teszi bizonytalanná, hanem „a titkos információ megfelelő felhasználását” is. Azzolini szemlátomást szükségesnek tartott volna valamilyen fellépést a magyar szervezkedés ellen. Szerinte az uralkodónak nemcsak a védekezésre kell gondolnia, hanem arra is, hogy az örökös tartományokat fenyegető veszélyt másfelé fordítsa. Meghagyta a nunciusnak, hogy ebbe az irányba igyekezzék I. Lipót befolyásolni, jelesen az – ekkor már végnapjait élő – Kandia hathatós megsegítésére.⁵⁵

⁵⁴ „È qui hormai pubblico che molti de principali Signori d'Ungheria tra quali sono in primo luogo il Conte Nadasti et Pietro Zrin fin da che i Francesi mossero la guerra a Spagnuoli in Fiandra, habbino sempre havuto diversi trattati col Turco di dar quel Regno sotto la di lui protezione, entrar a saccheggiar queste provincie hereditarie e sorprendere anche lo stesso Imperatore, al qual effetto vogliano che da questo Ministro di Francia sia stato dato denaro a chi ne promette l'esecuzione, e dicono per certo esservi lettere de medesimi Signori che quasi li convincono delle cose sudette. Quello però essi medesimi confessano a loro amici e d'haver trattato di far unitamente con la Francia // la guerra al Turco, anco contro voglia dell'Imperatore, che è quello che hanno detto quà pubblicamente che farebbero anche adesso, quando havessero chi gli adherire. Stima però Sua Maestà che tutto ciò sia così occulto che ben possa dissimularlo, e veder onninamente di quietarli, e ridurli tutti senza strepito alla natural ubbidienza, et è tanto dedita la Maestà Sua alla quiete, che abbraccia volentieri anche il consiglio de suoi nemici, quando le par che tenda alla medesima. Ma fra tanto si tira avanti così senza provedervi in alcuna forma, in maniera che se volessero tentar qualsivoglia novità, non vi sarebbe modo da impedirla.” Bécs, 1669. augusztus 11., *decifr.* augusztus 28. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 185, fol. 212rv.

⁵⁵ „Sono molto notabili le notizie contenute nell'ultima cifra di Vostra Signoria de trattati de Signori Ungheri col Turco e al rimanente ch'essi medesimi confessano a loro amici. Ma più notabile è la freddezza con la quale in cose di tanto rilievo si procede da cotesta Corte. Lo stato presente di essa rende poco sicuro non solo il frutto dell'opera che vi faccia ogni Ministro // ma anco il segreto necessario per poter impiegarvela come conviene. Nondimeno in affare di tanto rilievo, e che riguarda l'impedire i progressi del commune inimico ancora sopra gli stati di Sua Maestà Cesarea istessa non potrà parer che proprio el carico del zelo di Vostra Signoria il tener desto costì chi bisogna, et eccitar Sua Maestà

Pignatelli és az Államtitkárság levelezésében a korábbi évekkel, évtizedekkel ellentétben már kevesebb teret kap a rejtjelezés. Ezt az 1669. augusztusi levélváltást azonban sifírozták. I. Lipót idevágó utalása mellett ez szintén azt bizonyítja, hogy a szervezkedés török és francia vonalának „nyilvánosságra kerülése” inkább a „kiderült” kategóriába illik, és csupán a bécsi döntéshozók szűk köre tudott róla. A nuncius egyiküktől-másikuktól értesülhetett minderről, mind pedig a magyar arisztokraták udvarbéli „barátaik” előtt tett mentegetőzéséről.

4. Török háborús pszichózis a bécsi udvarban

a) 1669. szeptember–december

Antonio Pignatelli Bécsbe érkezése óta mind az oszmán fenyegetéssel, mind pedig a magyar belpolitikai helyzettel kapcsolatos tudósítások, elemzések egyre kiemeltebb figyelmet, helyet és terjedelmet kaptak. A tendencia folytatódott, 1669 őszen és telén, majd pedig 1670 első hónapjaiban az idevágó jelentések egyre és egyre nagyobb teret foglaltak el a nuncius és a pápai Államtitkárság levelezésében.

Az uralkodó (és miniszterei), valamint a magyar főurak közötti kötélhúzás ősszel ott folytatódott, ahol 1669 nyarán abbamaradt. I. Lipót a *vasvári béke elismeréséért a nádorválasztás lehetőségét* ajánlotta cserébe, mondván, ez tényleg szavatolná az egyébiránt már 1670. májusra kitűzött országgyűlés megtartását. Másfelől azonban attól tartottak Bécsben, hogy az udvarral elégedetlen magyarok csupán olyan túlzó igényeik hangoztatására fogják felhasználni a diétát, mint például a német, illetve külföldi katonaság eltávolítása a magyarországi várakból. Pignatelli egyenesen úgy látta, hogy a magyar „*malcontenti*” miatt a császári minisztereken mind erősebb szorongás és stressz kezd eluralkodni.⁵⁶

A szorongás szeptember közepére, végére egyre inkább rettegéssé fokozódott Kandia végnapjairól, illetve a küszöbön álló velencei-oszmán békekö-

Cesarea a prevenirsi non solo per la difesa, ma per divertir altrove le forze di sì potente inimico perché gli invitato dalla facilità e commodità dell'impresie non si volga sopra gli stati hereditarii della Maestà Sua. A questo fine non può farsi dalla Maestà Sua cosa più opportuna al bene del Christianesimo et al proprio che il soccorrere validamente il Regno di Candia, perché quanto la guerra duri cola tanto si goderà costi la pace...”. Azzolini bíboros, államtitkár Pignatellihez („A Mons. Nunzio a Vienna”), Róma, 1669. augusztus 31. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 185, fol. 34v–35r.

⁵⁶ „Preme tanto alla Maestà Sua che dagl'Ungheri venga approvato e ratificato il trattato di pace conclusosi ultimamente colla Porta e d'haver insieme un Palatino a suo modo in Ungheria, che con questo fondamento si è poi lasciata indurre la Maestà Sua a stabilir, come ha fatto, il tempo preciso della Dieta in quel Regno, che sarà a maggio prossimo venturo. Temesi però non poco dall'altro canto, che gl'Ungheri mal sodisfatti della Corte, e desiderasi d'accumular pretesti, non sieno per cavar fuori pretensioni sì esorbitanti (come sarebbe che si vuotassero tutte le piazze del Regno della gente Alemana o forestiera, volendo che sia contro le leggi il tenervela) che non potendosi conceder dalla Maestà Sua, si venga poi a discioglier la Dieta senza veruna conclusione, e per conseguenza trovarsi la Corte nelle maggiori angustie, e strettezze fra quegl'animi malcontenti.” Bécs, 1669. szeptember 8. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 186, fol. 238rv.

tésről érkező hírek nyomán, melyekre ráerősítettek a törökök határmenti mozgólódásai, akiket ráadásul a magyar „Hussari” nem szűntek meg folyamatosan provokálni. Olyannyira fenyegetőnek látták Bécsben a veszélyt, hogy a Haditanács elnöke, Raimondo Montecuccoli Győrbe utazott a lehetséges védelmi előkészületek megtételére.⁵⁷ A bécsi félelmeket többdimenzióssá tették a Felső-Magyarországról érkező hírek, ahol a problémák megoldására tett folyamatos kísérletek, mint például az eperjesi tárgyalások ellenére a feszültségek tovább növekedtek a katolikusok és protestánsok között. Legalábbis Bécs felé ezt mutatták, illetve a Zrínyi Péter által vejjével, Rákóczy Ferencsel tető alá hozott egyezség dacára a lokális konfliktusok nem simultak el egy csapásra.⁵⁸ Általános volt a vélemény, hogy ha az uralkodó nem orvosolja az ottani helyzetet, a felső-magyarországiak saját maguk fognak lépni, ami a jelenleginél sokkal nagyobb összeütközésekhez és zavarokhoz fog vezetni.⁵⁹ Az udvarban meg voltak győződve arról, hogy a feszültséget több magyar és horvát főúr szítja, leginkább Zrínyi Péter és Frangepán Ferenc. Előbbi amiatti elégedetlenségében, hogy nem kapta meg a károlyvárosi főkapitányságot, utóbbi pedig Zengg kormányzóságára aspirált. A császári miniszterek ezért fontolóra vették, hogy Frangepánt a zengginél is jelentősebb hivatallal kenyerezzék le.⁶⁰ Az őrgófról sokat

⁵⁷ „...sempre più s'avvanzino i trattati di pace fra la Republica Veneta et il Turco, cresce il timore d'una nuova guerra con esso in Ungheria. Onde si va meditando di prepararsi al possibile, ed intanto a questo fine se ne è passato il general Conte Montecuccoli a Giavarino”. Bécs, 1669. szeptember 15. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 186, fol. 243r. A törökök betöréseiről, magyar rajtaütésről Veszprémnél és máshol lásd az 1669. szeptember 22-ei, 29-ei és október 6-ai jelentéseket. Uo., fol. 249rv, 254r, fol. 260r. Vö. ÓVÁRY: Oklevél-másolatai III. 260., n. 1629.

⁵⁸ Ilyen eset volt például, hogy miután Munkácsen Báthory Zsófia erővel megakadályozta a reformátusok gyűlésezését „kínyszerítetven re infecta eloszolni, úgy tudom, nemsokára nagy panaszt fognak őfelsége előtt tenni, és az mit Rákóczi Ferenc uralma alkalma csendesített volt is az elmékben, újabban felfordul etreincidemus in idem”. Csáky István Rottalhoz, Som, 1669. szeptember 28. BARTA: Rottal János levelezése 312., n. 255.

⁵⁹ „...si dichiara, che quando dalla Maestà Sua non vi si porga opportuno rimedio, saranno quelli astretti di venir a risoluzioni, che non potranno portar, che sconcerti e confusioni molto maggiori...”. Bécs, 1669. szeptember 29. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 186, fol. 254v–255r.

⁶⁰ „È comun opinione che quei torbidi venghino continuamente fomentati da diversi principali Signori d'Ungheria e Croazia, che si chiamano molto disgustati di questa Corte, dalla quale dicono haver havute ferme speranze d'esser provveduti d'alcune cariche, che poi non havendo conseguite, se ne chiamano altamente offesi, e fanno tenere ogni sconcerto in quelle parti, per dove più giorni sono s'inacaminò anche il Signor Conte Pietro Zrin, che pretendea quella di General di Carlestat [!] senza haver pigliata prima la dovuta licenza dalla Maestà Sua anzi con haver di più scritto lettere risentitissime a questi Ministri Cesarei. Il Signor Marchese Frangipani ancora si prepara di portarsi altrove poco sodisfatto anch' egli giacché essendogli stata benignamente concessa dalla Maestà Sua la carica di governatore di Segna in Croazia, e non potendone ricavar la necessaria spedizione da Ministri, pensa egli di rinunziar con questa anche l'altre che dalla bontà della Maestà Sua gli sono state concesse. Viene nondimeno stimato pur'assai il sentirsi, che ad alcuni soggetti di qualche esperienza nelle armi e de quali poco conto si faceva per prima da medesimi Ministri, sia data presentemente qualche speranza d'impiego, e che il Marchese Frangipani disgustato per non haver potuta spuntar la spedizione del governo di Segna in Croazia per cui erasi già licenziato da questa corte, sia hora stato assicurato non solo di quella, ma anche d'altre cariche di maggior considerazione e rilievo.” Bécs, 1669. október 6. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 186, fol. 260v.

elárul, hogy két hónappal korábban pápai szolgálatba kívánt állni, ahol Zengg kárpótlására az anconai kormányzóságot nézte ki magának. Nádasdyról ezúttal nem esik szó.⁶¹

Pignatelli az udvarban aktuálisan terjedő híreket közvetítette és kommentálta. Azt az ellentmondást nem igyekezett feloldani, hogy korábbi jelentése szerint Zrínyi Péter titokban épp a protestánsok és a katolikus Rákóczy Ferenc összebékítésén, az elvett evangélikus és református templomok és javak visszaadásán munkálkodott. A lényegi történeti üzenet így is kitapintható soraiból: tudniillik, hogy magyar rendi vezetők ellen táplált gyanú már 1669. október elején általános volt Bécsben, csak éppen szélesebb körben Zrínyi és Frangepán szervezkedésének mi-benlétét és okát nem látták még világosan. Azzal viszont tisztában voltak az udvarban, hogy a magyarok azon szándéka, hogy első helyen a sérelmeiket tárgyalják az országgyűlésen, nem fed mást, mint a beleegyezésük nélkül kötött vasvári béke elleni tiltakozást. A szentszéki diplomata szerint ezért hiába tűzték ki jövő májusra a diéta időpontját, nem valószínű, hogy az uralkodó össze fogja hívni. Másik oka a várható halasztásnak, hogy az udvarban, mivel mindenki mást gyanúsna tartanak (*„sospetti tutti gl'altri”*), hiába szeretnék Rottal János grófot nádornak, az ország törvényei ezt nem engedik meg, s a Nádasdy és Zrínyi pártjához tartozó magyarok mindenképpen meg fogják akadályozni, hogy Rottalt válasszák nádornak, s egy ilyen helyzet csak a malmukra hajtana a vizet.⁶² Nádasdy és Rottal személyes viszonya egyébként is meglehetősen rossz volt.⁶³

Ráadásul a felekezeti ellentétek a bányavárosokat sem kímélték. A selmecbányai templom miatti megosztottságot a törökök arra használták fel, hogy növeljék a hódoltatott falvak számát. Az érsekújvári pasa egy magyar nemest lefejeztetett,

⁶¹ „Il Signor Marchese Frangipane in congiuntura di ringraziarmi degli uffizii da me passati secondo il commandamento di Vostra Eminenza a favor suo, mi ha rappresentato, che sebbene stante la benigna disposizione mostratagli dalla Maestà Sua, può egli concepir buona speranza d'esser consolato, ch' ad ogni modo per il desiderio ardentissimo che ha sempre havuto di servire attualmente alla Santità di Nostro Signore per proprio genio e per debito di vassallaggio gli sarebbe molto più caro di poter conseguir la carica di governatore dell'armi d'Ancona...”. Bécs, 1669. augusztus 4., *decifr.* augusztus 21. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 185, fol. 210rv.

⁶² „Benché siasi da questa corte prefisso di celebrare la Dieta d'Ungheria nel futuro mese di maggio, è nondimeno opinione, che non sia per seguire, stante che gl'Ungheri positivamente si dichiarino di voler in primo luogo, che si ascoltino da Sua Maestà i gravamini fra quali vi entrerà senza dubio quello dell'ultima pace fatta col Turco, e da sudetti non approvata, secondariamente bramando la Corte di promuovere alla dignità di Palatino il Conte di Rottal per esser'alla medesima hoggidi, come dicono, sospetti tutti gl'altri, et havendo il sudetto cavaliere eccezioni tali, che per leggi del Regno non può godere di tal honore, si accresce anche l'accennata credenza dal considerarsi ripartiti gl'Ungheri nelle fazioni delli Conti Nadasti e Zrin, le quali difficulteranno sempre più l'elezione sudetta, onde la Maestà Sua per mettersi in maggiori cimenti, lascierà correre, come pur disideranno, che ciò siegua quelli, che frantanto dirigono gl'affari del medesimo Regno.” Bécs, 1669. október 13., AAV Segr. Stato, Germania, vol. 186, fol. 265v–266r. Vö. ÓVÁRY: Oklevél-másolatai III. 260., n. 1628.

⁶³ Ez mind a rendi szervezkedés, mind a Nádasdy-kutatás szakirodalmából tudvalevő. Az országbíró szerint ha magyarokról volt szó, Rottal a bolhából is elefántot szokott csinálni. Vö. ÓVÁRY: Oklevél-másolatai III. 248., n. 1555. (1668. május 26).

mivel nem engedte a Portának adózni a jobbágyságot.⁶⁴ Mivel Érsekújvárból a török portyák hatósugara a morva határig ért, sőt rendre betörték Morvaországra, Rudolf von Rabatta gróf regimentjét a Haditanács a Vág-vonalához vezényelte.⁶⁵ Nem kevésbé borzolta a bécsi kedélyeket a kállói magyar katonák átállási kísérlete, amit csak a német helyőrség ébersége és a váradi pasa késlekedése hiúsított meg.⁶⁶ A legnagyobb izgatottságban (*in somma agitazione*) azonban a velencei-oszmán békeszerződés küszöbönálló aláírásáról érkező hírek tartották a császári udvart. A miniszterek korábban ugyanis azzal számoltak, hogy Kandia télig ki fog tartani, és ennek köszönhetően még elkerülhetik a török támadását, amire a magyarok szűnni nem akaró akciói sajnos okot adnak. Most pedig igencsak fő a fejük a védekezés módozatait illetően – aggályoskodott maga a nuncius is október 27-ei jelentésében.⁶⁷

A megrettent udvart a Győről visszaérkező Montecuccoli azonnali cselekvésre ösztökelte. Miután felmérte az ottani erődítmények siralmas állapotát, I. Lipót 300 000 aranyforint kiutalását rendelte el, aminek kétharmadát a Haditanács elnöke azonnal fel kívánta venni, tudjuk meg Pignatelli 1669. október 20-ai jelentéséből.⁶⁸ Egy hét múlva már arról tudósít a nuncius, miszerint a *Pagatore della Camera* tájékoztatta a Haditanács elnökét, hogy a teljes összeg készpénzben rendelkezésre áll, s azonnal kifizethető.⁶⁹ A Habsburg-monarchia történetében jószerével páratlannak mondható esemény mindennél világosabban mutatja a bécsi udvar valós félelmeit a küszöbönálló általános török támadástól, amelyet Érsekújvár elfoglalását követően Bécs másik elővédje, Győr ellen vártak.

⁶⁴ „Molto opportune e vantaggiose riescono a Turchi confinanti le sudette dissensioni, mentre essi per far contribuir il paese non loro soggetto usano presentemente anche la forza havendo il bassa di Neuheusel fatto perciò decapitato un tal cavaliere, che sol' rispose non esser tenuti i suoi sudditi a pagar verun tributo alla Porta.” Bécs, 1669. október 20. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 186, fol. 270r.

⁶⁵ Bécs, 1669. október 27. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 186, fol. 274r.

⁶⁶ „...ma i Turchi non essendo tempestivamente comparsi, secondo l'appuntato, du dalle soldatesche Alemanne scoperto il tradimento, et impedito dalla lor vigilanza così perverso disegno.” Uo. Vö. ÖVÁRY: Oklevél-másolatai III. 260., n. 1630.

⁶⁷ „Delle lettere recate qua dall'ultima corriere di Larissa, benché pur' anche ne tenghino questi Signori Ministri celeati i particolari, non possino ad ogni modo contenersi di non far apparir' esser loro opinione, che già siasi da Veneti capitolata la pace colla resa della piazza di Candia, mentre dicono, che dalla Porta fosse stato rimandato al Visir il progetto della capitolazione suddetta. Questi avvisi tengono in somma agitazione la Corte, la quale essendosi figurata, che quella piazza fusse per difendersi almeno tutto 'l prossimo inverno, stimava ancora di poter' esser' esente d'ogn' invasione, che potrebbero far' i Turchi nella ventura campagna, in conformità delle già scritte minacce, e delle occasioni, che purtroppo gliene danno gl'Ungheri per eseguirle. Onde riesce molto grave alla medesima d'haver presentemente a pensar' al modo di difendersi in caso di bisogno da sì potente nemico.” AAV Segr. Stato, Germania, vol. 186, fol. 274r, fol. 274v.

⁶⁸ Bécs, 1669. október 20. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 186, fol. 270r.

⁶⁹ „Essendo questo Pagatore della Camera stato convinto in ordine all'accennato intacco di causa esposti i beni di lui all'incanto, riceverà il Signor General Montecuccoli tutto quel contante, che si ricaverà da esso a buon conto delli 300M fiorini, che mesi sono furono, come si disse assegnati dalla Corte all'Eccellenza Sua per la scritta necessaria riparazione delle fortificazioni di Giavarino.” Bécs, 1669. október 27. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 186, fol. 274rv.

Bár Montecuccoli Győrben azt hangoztatta a budai pasa küldötte előtt, hogy a (zala)komáromi erődítményecske, melyet Nádasdyék emeltek, nem sérti a békét, hiszen saját területen áll, végül lerombolása mellett döntöttek, nehogy ez szolgáljon ürügyül az átfogó támadásra. S mivel a velenceiekkel beállt fegyvernynyugvás után látványosan felerősödött a törökök „arcátlansága”, Montecuccoli azt javasolta a Titkos Tanácsnak (*Consiglio di Stato*), hogy az uralkodó a meglévő csapatok mellé toboroztasson még 15 ezer katonát. Az összesen 27 ezer fős hadsereg már elegendő lenne szerinte arra, hogy az oszmánok ne kényszeríthessék olyan követelések teljesítésére Lipótot, amelyek a békét annyira elviselhetetlenné tennék, ami már semmivel sem lenne jobb a háborúnál. Az Udvari Kamarának azonban erre már nincs tartaléka – jegyezte meg a mindeme fejleményekről 1669. november 3-ai jelentésében tudósító pápai nuncius.⁷⁰

A (zala)komáromi kis erődítmény lerombolását hamarosan végrehajtották, ami a nuncius szerint nem sokat ért, elbontása viszont alkalmat adhat a törököknek, hogy az örökös tartományokig kalandozzanak, és nem kicsit árulkodik a császáriak gyöngeségéről.⁷¹ A toborzás megkezdéséről ugyanakkor még nem döntött Lipót, aki kormányzata átalakítását egyelőre szintén elhalasztotta – olvashatjuk az 1669. november 10-ei *dispaccióban*.⁷² A kvázi kormányváltás terve szintén nem csekély felfordulást okozott Bécsben, ám egyelőre Lobkowitz nem vette át az első miniszterséget Auersperg hercegtől, és Kollonich Lipót bécsújhelyi püspök sem került az Udvari Kamara élére, az udvari főlovászmesterség, illetve az osztrák örökös tarto-

⁷⁰ „Benché all'Agà che fu dal Signor General Montecuccoli ascoltato in Giavarino havesse l'Eccellenza Sua rimostrato non esser' il fortino di là dal fiume Vago eretto altrimenti sul territorio del Turco, come quello prentedea, et addotte insieme altra buone ragioni per acquietarlo, ad ogni modo persistendo il Wisir di Buda di volerne assolutamente la demolizione, si è risoluto da questa parte di sodisfarlo per scansar' ogni pretesto di rotture con essa. Ma perché l'insolenza de Turchi andranno vie più crescendo hor' che essi hanno conchiusa la pace co' Veneziani, ha perciò rimostrato il sudetto Generale al Consiglio di Stato esser di particolare necessità, che l'Imperatore si provenga clementemente d'un bon corpo d'armata per poter risponder' a Turchi colle negative, stante che in altra maniera sarà costretta la Maestà Sua ad assentir' anche a cose più strane, e riuscirà in tal guisa la pace, forse sì pregiudiziale, come la guerra. Su tali considerazioni si va quà pensando al modo di reclutar 'i regimenti per ridurgli all'antico numero, con che si augumenterebbe l'esercito di circa 15M huomini, e sarebbe l'intiero corpo di 27M. Ma come la Camera trovasi esausta di denaro, non si renderà perciò molto facile il rinvenirlo.” Bécs, 1669. november 3. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 186, fol. 279r.

⁷¹ „In esecuzione degl'ordini Cesarei è poi seguita la demolizione del scritto fortino di là dal fiume Vago presso Comorra, che le ben per se stesso poco valeva, niente dimeno venendosi tacitamente a concedere con tal atto quel di più di pace controverso a Turchi, si espongono anche inaggiornamente a questi i confini de paesi hereditarii, e si da loro motivo d'argumentar debolezza da questa parte, per cavar fuori ogni giorno qualche nuvoa et esorbitante pretensione.” Bécs, 1669. november 10. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 186, fol. 285r. A „scritto fortino di là dal fiume Vago presso Comorra” azonosítására lásd korábban, 17. és 47. j.

⁷² „Per anche la Maestà dell'Imperatore non si risolve nè a dar' ordine che venga reclutato l'esercito, nè a far la scritta mutazione delle cariche nella sua corte, perché siccome per effettuar' il primo disengo, alcuni non stimano così imminente il bisogno, così per l'altro la contrarietà, egl'interessi de Ministri fa sospender' a Sua Maestà ciò che pareva haver nell'animo suo già stabilito.” Bécs, 1669. november 10. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 186, fol. 285r.

mányok igazgatásában sem történt változás, noha mindezt a nuncius egy héttel korábban már szinte kész tényként közölte a pápai Államtitkársággal.⁷³ A kormányválság már nyár dereka óta húzódott, amikor is a császári palotában Lobkowitz herceg fennhangon hűtlenséggel vádolta meg Auersperget. A váltásra végül 1669. november 20-ára sor került, majd a bukott főminisztert decemberben birtokaira száműzték.⁷⁴

November közepén már teljesen kaotikus magyarországi helyzet és tökéletesen tanácstalan, a főminiszterváltás miatt felbolydult bécsi udvar jelenik meg Pignatelli jelentésében. A nuncius azt követően, hogy augusztus derekán titkosított jelentésében feltárta Róma előtt Nádasdy és Zrínyi titkos tárgyalásait a franciákkal, valamint hogy Rottal Jánoson kívül az udvar egy magyart sem tart eléggé megbízhatónak a nádorságra, már harmadszor emlékezik meg arról Rómába küldött *dispacció*iban, hogy a főurak uralkodó iránti hűsége finoman fogalmazva ingatag. Elmondása szerint néhány magyar főúr az udvarban időzik, hogy elérje az országgyűlés pontos helyének kijelölését. Eközben egyre inkább követelik, hogy tisztázzák őket bizonyos felségsértési vádak alól, amelyekkel korábban illették őket. Kijelentették a császári miniszterek előtt, hogy ha ez nem következik be, az elégedetlenkedőkhöz fognak csatlakozni. A pápai nuncius nem említ neveket, és nem is kommentálja az egyszerre félelemről és elbizakodottságról árulkodó attitűdöt.⁷⁵

Ehelyett azzal folytatja jelentését, hogy az udvarban minden korábbinál nagyobb izgalomra adtak okot különféle felső-magyarországi gyűlések, melyeken a rendek mindinkább eltökéltnek mutatkoztak abban: felmondják az engedelmességet a császárnak és behódolnak a töröknek, ha nem kapnak kellő segítséget, hogy megvédhessék magukat a hamarosan várható oszmán támadástól. Aminek valóban szaporodni látszanak az előjelei. Győrből jelentették Montecuccolinak,

⁷³ „Stanno le cose domestiche di questa corte in grandissima agitazione aspettandosi per quanto dicono da un hor' all' altra un cambiamento totale della medesima, mentre è voce d'alcuni, che il Signor Principe di Locouitz habbi da esser dichiarato Primo Ministro, che dal posto di cameriere maggiore habbi da passar' a quello di maggior domo maggiore. Il Signor Conte di Lambergh, che in luogo di lui habbi da subentrar' il cavallerizzo maggiore e che a quello habbia a succedere il Signor Conte d'Harrach. Al Signor Principe d'Auersperg si vuol dar' il Direttorio, e hebbe già il Signor Principe d'Eckemberg degli affari delle provincie d'Austria, Stiria, Carinthia, Cragno e Gorizie, e si vorrebbe far succedere il Signor Conte di Kollonitsch vescovo di Neüstatt nel posto di Presidente della Camera, quando il presente rassegni, com' par', che ne tenga l'intenzione.” Bécs, 1669. november 3. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 186, fol. 279r.

⁷⁴ „Dopo haver il Principe di Lobcouitz maltrattato di parole il Principe di Auersperg in anticamera dell'Imperatore dicendogli in specie che era un'infedele, un ingannatore et un traditore e ribelle al proprio Principe...”. Bécs, 1669. július 28., *decifr.* augusztus 14. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 185, fol. 202r. Bécs, 1669. november 20-ai keltezéssel jelentette a nuncius, hogy Lobkowitzé minden hatalom, s javasolta, hogy a pápa küldjön neki buzdító brévé. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 185, fol. 246v (*decifr.* december 5.). Vö. a kegyvesztettségéről terjedő magyarországi hírekkel: BARTA: Rottal János levelezése 323.

⁷⁵ Bécs, 1669. november 17. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 186, fol. 292rv. Vö. TUSOR: A lorettomi Köpenyes Madonna, Függelék, 2. sz. Chiaromanni páрмаi rezidens már 1669. november 6-ai jelentésében ír erről. ÓVÁRY: Oklevél-másolatai III. 260–261., n. 1632.

miszerint a budai pasa parancsot kapott a Portától, hogy a többi neki alárendelt pasával egyetemben tartsanak a határokon fegyverben 30 000 embert. Mivel zsoldot nem akarnak nekik adni, könnyen lehet, hogy még inkább szaporodni fognak a betörések, ami gyakorlatilag már a háború hatásaival ér fel, jöllehet a nagyvezírnek az a szándéka, hogy fenntartsa a békét. Általános a vélekedés, hogy januárban elkezdik a császári csapatok toborzását, és ennek biztosítására kivetik a szokásos adókat – zárta 1669. november 17-ei hosszás jelentését Pignatelli.⁷⁶

A Szentszék a fejlemények láttán nem mulasztotta el megkísérelni, hogy Bécsset bevonja az általa tervezett oszmánellenes ligába. Pignatelli küldetésének középpontjában, emlékezhetünk, kezdettől fogva e szövetség tető alá hozása állt. A nuncius nem a szokásos heti, hanem rendkívüli, 1669. november 20-án kelt *dis-pacciójában* arról tájékoztatta Azzolini államtitkárt, hogy ismételten lépéseket tett a szövetség létrehozására akár a titkos tanácsosoknál, akár magánál I. Lipótnál. Ám még nem akarják elkötelezni magukat, mert nagyon félnek ugyan a veszélytől, de mégsem tartják ennyire közelinek, és még nem kaptak híreket a portai császári rezidenstől a Kandia eleste után kialakult helyzetről, ami miatt újabb futárt is küldtek hozzá.⁷⁷ Úgy tűnik, Rómában sem látták teljesen világosan a helyzetet. 1669. november 23-án az Államtitkárság sifírozott körutasítást küldött a bécsi, velencei, lengyel és firenzei nunciusnak, hogy próbáljanak információt begyűjteni arról az ottani udvarokban, vajon mit tudnak arról, hogy mi lehet a törökök szándéka, kiváltképpen pedig a nagyvezír.⁷⁸

Az udvar félénk reményeit december elejére jócskán lelohasztotta a Bécs felé közeledő újabb török követ. Róla az a hír járta, hogy nemcsak a magyarokra, hanem az udvarral szembeni panaszokkal érkezik, és követelni fogja az Érsekújvár elestét követően, annak kiváltására a Vág partján Galgóccal átellenben felépített Lipótvár lerombolását.⁷⁹ A velencei Palmanova mintájára 1665–1669 folyamán rekordgyorsasággal – naponta 3000 ember dolgozott rajta – felépített korszerű erőd egyszerre védte a Vág-völgyét, a morva határt. Helyőrsége pedig könnyen a Csallóközre, közvetve pedig a Pozsonyra, Nagyszombatra, sőt Bécsre törő ellenség hátába tudott kerülni. A Pignatelli által 1669. december 1-jén Rómába jelentett

⁷⁶ AAV Segr. Stato, Germania, vol. 186, fol. 292rv. Vö. ÓVÁRY: Oklevél-másolatai III. 261., n. 1633 is.

⁷⁷ „In ordine alla Lega, io non manco di tutte le diligenze, et uffici possibili per disponervi questi Ministri, e la Maestà Sua medesima. Ma fin hora non si vogliono dichiarar in conto alcuno, perché sebbene temono il pericolo, non lo credono ad ogni modo sì prossimo, e si confermano maggiormente in tal' opinione, dal non haver havuto dal loro Residente alla Porta alcun corriero sopra di ciò dopo la resa di Candia. Ne hanno però essi spedito uno colà per assicuraresene meglio. Onde fin' al ritorno di questo sarà impossibile, che possa riuscirci di dar' all'Eminenza Vostra qualche lume certo intorno a questa materia.” Bécs, 1669. november 20. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 186, fol. 296r.

⁷⁸ Róma, 1669. november 23. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 185, fol. 60v.

⁷⁹ „Dicesi che porti un'infinità di querele non meno contro gl'Ungheri, che contro la medesima Corte, e che pretenda ancora la demolizione della fortezza di Leopoldstad, che si principiò a fabricare dopo la perdita di quella Neuheisel...”. Bécs, 1669. december 1. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 186, fol. 299v–300r. Ráadásul újabb hírek érkeztek arról, hogy a felső-magyarországi vármegyék hódolni készülnék. ÓVÁRY: Oklevél-másolatai III. 262., n. 1639. és 1640.

török követelés gyakorlatilag ultimátummal ért fel. A Haditanács válaszul a Rabatta-regiment mellé lovasságot vezényelt Csehországból a Vág vonalához.⁸⁰ A nuncius mindezt kevesellte, és arra biztatta az uralkodót és minisztereit, hogy oszmánellenes szövetség megkötésével tegyen szert nagyobb biztonságra, hiszen a törökök előbb vagy utóbb biztosan megtámadják Magyarországot.⁸¹

Ebben a kiélezett helyzetben érkezett a karácsony előtti napokban hirtelen villámcsapásként IX. Kelemen váratlan halála. A török támadás esetén Bécs legfontosabb potenciális támogatója és szövetségese távozott az élők sorából. Az utód személye és politikája egyaránt kiszámíthatatlan volt. Ráadásul az összeülő konklávé újabb frontot nyitott a Habsburgok és XIV. Lajos között, hiszen akár Madrid, akár Bécs igyekezett elkerülni egy franciabarát bíboros megválasztását. *Vice versa* ugyanez áll Párizsra is. A francia diplomácia többek között sikerrel akadályozta meg, hogy Scipione Elci volt bécsi nuncius, illetve ekkor még azt is, hogy Benedetto Odescalchi nyerje el a tiarát. Kezdetről fogva mindenki elhúzódo konklávéval számolt, s valóban így történt. A 17. század leghosszabb pápaválasztása 1669. december 20-tól egészen 1670. április 26-ig, több mint négy hónapig tartott.⁸²

b) 1670. január–május

A Rospigliosi-pápa váratlan halálával Azzolini bíboros államtitkári megbízatása automatikusan megszűnt, Pignatelli nunciúsé viszont nem, és már nem a pápa, hanem az Apostoli Szék követeként folytatta működését, s az előírások szerint jelentéseit a Bíborosi Kollégiumnak címezte. Az egyházfő halála után az új esztendő kezdetén a császár betegsége fokozta a bécsi udvarra nehezedő nyomást. A folyamatos láz miatt az egész városból összehívták az orvosokat, hogy megfelelő gyógymódot találjanak, aminek köszönhetően Lipót egészsége lassacskán javulni kezdett.⁸³

⁸⁰ AAV Segr. Stato, Germania, vol. 186, fol. 299v–300r.

⁸¹ „Non ho mai tralasciato di passar oportunamente fin da che me ne giunse il commandamento di Vostra Eminenza gli offizi necessari per impegnar la Maestà Sua e questi Ministri a qulache unione contro il commune nemico, e benché sul principio pareva si volesse attender qua maggiori sicurezze, se il Turco fosse per attaccare, o no, a primo tempo l'Ungheria, prima di disponersi.” Bécs, 1669. december 8., *decifr.* december 29. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 185, fol. 250r. A titkosított jelentésből kiderül még, hogy a pápai diplomácia már ekkor Habsburg–lengyel szövetségben gondolkodott. Az elképzeléstől nem zárkóztak el a császári udvarban, de azt hangoztatták, először dinasztikus házasságkötéssel kívánják erősíteni a kapcsolatokat, utána lehet szó szövetségről a lengyelekkel. Lásd alább, 85. j.

⁸² Az 1669–1670-es konklávé történetének modern feldolgozása: BAUMGARTNER: Behind Locked Doors 159–161.

⁸³ „La Maestà dell'Imperatore è stata nei giorni passati travagliata da febre continua... si truovò Sua Maestà assai sollevata, et hoggi continua nel miglioramento. E come la febre par che vadi tuttavia declinando, così sperasi, che la Maestà Sua col Divin' aiuto sia ben presto per rimettersi nel primiero stato di salute. Con tutto ciò fu la considerazione di quanta rilevante importanza e conseguenza sarebbe al Christianesimo tutto ogn' accidente contrario, che sopravvenisse a Sua Maestà che Dio non vogli, ho io stimato mio stretto debito di dar, dello stato, in cui ella si truovava presentemente questo riverente cenno all'Eminenze Vostre.” Bécs, 1670. január 5., AAV Segr. Stato, Germania, vol. 187, fol. 3r (s.k. aláírt levél).

Állapota ugyanakkor még egy hét múlva is komoly aggodalomra adott okot, és csak február elején jelent meg nyilvánosan a *Hofkapellén*.⁸⁴

A nuncius 1670. január 12-én végre jó hírrel szolgálhatott a bíborosoknak. A lengyel alkancellár (*Mons. Vicecancelliere di Polonia*) Bécsbe érkezéséről számolt be, aki I. Mihály lengyel király jegyeséért, Eleonóra főhercegnőért jött. Az esküvőt február 2-én megtartották, sőt a lengyelek törökellenes szövetség kötését javasolták, lévén biztosra vehető a velencei békét követően támadásuk Lengyel- vagy Magyarország ellen.⁸⁵ Az udvar nem zárkózott el, de Bécsben csak akkor tudják majd fontolóra venni a liga létrehozását, ha a szejm is támogatja az elképzelést, mert a lengyel király és környezete enélkül tehetetlen – írta Rómába Pignatelli.⁸⁶ A jelentés folytatása már kevésbé volt szívet melengető. A nuncius szerint más forrásból is megerősítették az esztergomi érsek jelentését, hogy az oszmánok a Vág vonalát átlépve egészen Pozsonyig kívántak hódoltatni. Továbbá, hogy a temesvári, a váradi és még két másik pasa arra utasította a felső-magyarországiakat, hogy fogadják el királyukul az Erdélyből a Portához menekült gróf Zólyomi Miklóst.⁸⁷ Úgy tűnik, hogy a hódoltsági török vezetés mindent elkövetett az átfogó támadás megindítása érdekében

⁸⁴ „...è stata di tal qualità l'accennata indisposizione dell'Imperatore, che quantunque [!] la Maestà Sua truovisi da molti giorni in quà netta di febre, e nondimeno necessitata a tener' il letto, e per la grand debolezza restatale, come anche per conformarsi col consiglio de medici, quali temono, che a Sua Maestà potesse apportar grand pregiudizio l'esporsi ai rigori della rigidissima stagione, che corre.” Bécs, 1670. január 12. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 187, fol. 6rv. – „Resta finalmente la Maestà dell'Imperatore libera affatto anche da alcuni piccoli accidenti, che di quando in quando la travagliavano, onde sta fuori di letto, e benché fin qui non esca dalle sue stanze, tutto è per maggior riguardo...” Bécs, 1670. január 26. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 187, fol. 11r–12v. – A nyilvános megjelenésre: Bécs, 1670. február 2. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 187, fol. 14rv.

⁸⁵ „Fece anche qualche progetto in ordine ad una lega offensiva e difensiva o come si potesse tra questa e quella Corona et il Gran Duca insieme di Moscovia contro il Turco. Sulla considerazione, che questo non vorrà trattenersi a primo tempo hor ch'è in pace col Veneziano, di non attaccar' o la Polonia, o l'Ungheria. Onde non solo per resister, ma per prevenir' le invasioni di sì potente nemico, esortò la Maestà Cesarea adunirvisi validamente.” Bécs, 1670. január 12. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 187, fol. 5r. A házasságot már 1669 szeptemberében eldöntötték: „Krakkóból jött curir, az házasság a király és az mi kegyelmes herceg asszonyunk öfölsígek között bizonyos. Rottal levele Csáky Istvánhoz, Bécs, 1669. szeptember 21. BARTA: Rottal János levelezése 310., n. 253. Lásd még uo., 325.

⁸⁶ AAV Segr. Stato, Germania, vol. 187, fol. 5r.

⁸⁷ „Tutto ciò che si avvisò colle passate [mancano] essersi inteso col corriere spedito quà da Mons. Arcivescovo di Strigonia in ordine all'homaggio, che vuol il Turco gli sia prestato dalle città montane e da tutt' i villaggi posti di quà dal Vago, sino a Possonia, viene hoggi confermato da altre lettere di quelle parti, anzi portando di più, che il Conte di Solyme [Zólyom] già ribelle di Cesare, che da certo tempo in quà si trattiene nel paese Ottomano, fosse a Temisvar con tre Bassà // e che quello di Varadino habbi ordinato a popoli dell'Ungheria Superiore di prestargli ogni ubidienza col supposto d'esser detto Conte stato destinato dalla Porta per lor Re, con altre stravaganze maggiori, ciò causa, che quì si pensi agl'apparecchi militari, se non in conformità del bisogno, almeno quanto per hora sia possibile, et a tal fine si sono dati gl'ordini et i mezzi necessari per principiar le reclute della fanteria, e si faranno parimente riveder la piazze di frontiera per provederle speditamente di tutto il necessario per la difesa.” Bécs, 1670. január 12. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 187, fol. 6rv. Vö. ÓVÁRY: Oklevél-másolatai III. 265., n. 1651. – Az anyai ágon Bethlen-sarj Zólyomi Miklósról: HALMAY: I. Apafi Mihály 38–39 és 71; BARTA: Rottal János levelezése 410 (ad indicem).

Magyarországgal szemben. Testközelből világosan látták, hogy a magyarok átállásával a császári udvar jelenlegi helyzetében, amikor is birodalmi segítségre sem nagyon számíthattak 1664-es magatartása után, akár még a régi nagy álom, Bécs elfoglalása is megvalósulhatott volna. A budai pasa küldöttei a magyar végváriak provokációi elleni panaszokkal már Belgrádnál jártak, akik a portai döntéshozatal befolyásolására indultak útnak. Mindezzel szemben az udvarban az örökös tartományokbeli toborzások megkezdését és a határmenti erősségek lehetőség szerinti megerősítését tudták csupán felmutatni.⁸⁸ Illetve régi szokás szerint a hódoltsági török pasákat igyekeztek ajándékokkal lekenyerezni. Ennek ellenére az oszmánok folyamatosan mozgósítottak, Felső-Magyarország tervezett hódoltatására 10 ezer fős kontingenst állítottak fel – közvetítette azokat a híreket a konklávé üléselő kardinálisoknak a nuncius, amelyeket megbízhatónak tartott.⁸⁹

A hódoltsági pasák mozgolódásánál is fontosabbak voltak azok az információk, melyekkel a konstantinápolyi Casanova császári rezidens futárja érkezett Bécsbe. A kedvezőtlen fejleményekről Pignatelli azon nyomban beszámolt 1670. január 26-ai jelentésében. Eszerint a szultán és 30 ezer főnyi hadsereg Thesszalonikiben tartózkodik, IV. Mehmed pedig megparancsolta Köprülü Ahmed nagyvezírnek, hogy minden szálat varrjon el Kandínál, és áprilisban újra gyülekezzenek Szalonikinél. A cél háború indítása más területeken. Az oszmánok készleteket halmoznak fel Belgrádnál. A magyarok provokációi miatt könnyen lehet, hogy a nagyvezír arrafelé fog támadni. A rezidens arra biztatta I. Lipótot, hogy mielőbb fegyverkezzen. Általános a vélekedés, hogy vagy Magyarország, vagy Lengyelország ellen hadjárat indul a tavasszal. A felső-magyarországiak a növekvő török fenyegetés hatására készek valóra váltani terveiket, Lipót engedélye nélkül és az ország törvényeit megszegve Szolnok vármegye (!) területén gyűléseztek. Az uralkodó le veleivel igyekszik visszatartani őket, kilátásba helyezve privilégiumaik megtartását – olvashatjuk a pápai Államtitkárság *Nunziata di Germania* sorozatában fennmaradt alapos beszámolót a császári udvarba 1670. január végén érkezett hírekről és talán híresztelésekről.⁹⁰

⁸⁸ Bécs, 1670. január 12. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 187, fol. 6rv. „Questi apparecchi de Turchi obligando i commandanti Cesarei a maggior vigilanza, procuravano di munir' al possibile quelle piazze, che possono veramente esser difese et a levar dall' altre tutto ciò che potesse riuscir vantaggioso al nemico...”; illetve lásd az előző jegyzet idézetének végét is.

⁸⁹ Bécs, 1670. január 26. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 187, fol. 11r–12v. Vö. Tusor: A lorettomi Köpenyes Madonna, Függelék, 3. sz.

⁹⁰ Uo. Lásd még Giovanni Chiaromanni párizsi rezidens 1670. február 8-ai jelentéseit, ahol ő pedig a breznóbányai gyűlésről ír. ÓVÁRY: Oklevél-másolatai III. 267., n. 1662–1663. Magyarország történeti kronológiája 490. szerint 1669. november 28-án Nyitra vármegye hívására a Dunán inneni megyék a távolmaradó Pozsony kivételével Körmöcbányán tanácskoztak és döntöttek sérelmeikkel követküldés mellett az uralkodóhoz. Majd ugyanerre az eredményre jut az ugyancsak Nyitra által 1670. január 28-ára összehívott (breznóbányai) gyűlés is. Lásd hamarosan a kassai gyűlésről írottakat. – Ha volt Szolnok vármegyében is gyűlés, az vélhetően Közép-Szolnok lehetett, de az sem valószínű.

Időközben már ki tudja hányadik fenyegetőző török követ érkezett Bécsbe, akinek Montecuccoli haditanácsi elnök ismételten megígérte, hogy mindent elkövetnek a magyar végváriak provokációinak megakadályozására.⁹¹ A török követ megérkezett, és miként várható volt, a magyarok betörései miatti panaszokkal jött. A Haditanács elnöke, Montecuccoli szavát adta, hogy mindent elkövetnek megakadályozásukra. A felső-magyarországi német parancsnokokra mind elviselhetetlenebb nyomás nehezedett a magyar „elégedetlenkedők” (*malcontenti*) növekvő létszáma és a török mozgósítás nyomán. A nuncius szerint az Érsekújvárnál összevont 5 ezer fős kontingens egyenesen Bécs külvárosáig kalandozhatott volna, ha a gyors olvadás nem támaszt váratlan akadályt.⁹²

Pignatelli 1670. február közepi *dispacció*i nem maradtak fenn. Annál értékeőbb viszont 1670. február 23-ai jelentése. Legelőször is arról a gyászos eseményről ír, ami rendkívüli módon felkavarta a császári udvart, és megghiúsította mindazon reményeket, amelyeket az Ausztriai Ház megszilárdítása és a Birodalom „köznyugalma” iránt tápláltak. A Habsburg-kormányzatot már eddig is a végletekig frusztráló fejleményeket meghatványozta a dinasztia jövőjének bizonytalansága, pontosabban az osztrák örökösödés megoldatlansága. Immáron fél évtizede nem csak a spanyol ág állt a kihalás szélén, hanem az osztrák Habsburgoknak is csupán egyetlen élő férfitagja volt: I. Lipót. Első felesége és egyben többszörös unokatestvére, a spanyol infánsnő Mária Terézia ugyan nyolc hónapos terhesség után fiúgyermeknek adott életet, ám ő fél óra után meghalt.⁹³ Az életképes trónörökös születésére a leendő I. József személyében még 1678-ig kellett várni. Ez a közel másfél évtizeden keresztül húzódó dinasztikus krízishelyzet magyarázza az uralkodó év eleji betegeskedését övező pánikot. Az osztrák Habsburgok férfiágának kihalása 1670 elején a sokszorosan katasztrofálisnak tűnő helyzetben letális következményekkel járt volna a bécsi központú államkonglomerátum számára.

Az Apostoli Szék nunciusa ebben a helyzetben nem titkolta a császári kormányzat melletti szimpátiáját. Kifejezetten annak jó szándékáról (*buona intenzione*) ír a magyarokkal szemben, akik az uralkodó engedélye nélkül és az ország törvényei ellenére fegyverre keltek. A titkos tanácsosokkal együtt szemlátomást maga sem hiszi el néhány, Bécsben tartózkodó főúr állítását, akik azzal akarták megnyugtani az uralkodót, hogy csupán a törököktől akarják megvédeni magukat. Az udvarban ugyanis ekkor már tudtak arról, hogy a közelmúltbeli kassai gyűlésen

⁹¹ Bécs, 1670. február 2. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 187, fol. 14rv.

⁹² „Li commandanti Alemanni, che sono nell’Ungheria Superiore stanno pur tuttavia in grandissima apprensione, non meno per lo numero de malcontenti, che vi si trovano, che per l’accennato considerabil’ ammassamento de Turchi, 5M altri de quali sendosi messi insieme a Neuheisel, sentesi, che il lor pensiero fosse di passar il fiume Vago e d’entrar nell’Isola del Schitt [i.e. Grosse Schüttinsel], nel qual caso havrebbero potuto scorrer fin dentro i borghi di Vienna, se dall’improvviso discioglimento de ghiacci non ne fossero stati impediti.” Uo. A páрмаi rezidens 1670. március 1-jei jelentésében írt a felső-magyarországi német parancsnokok segítségkéréséről. ÓVÁRY: Oklevél-másolatai III. 268., n. 1669.

⁹³ Bécs, 1670. február 23. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 187, fol. 14rv.

az ottani német helyőrségekkel szembeni fellépésre szánták el magukat.⁹⁴ Válaszul a Haditanács azonnali hatállyal több regimentet mozgósított az örökös tartományokban, és parancsot adott a toborzások siettetésére és kiterjesztésére.⁹⁵ A varsói császári követhez pedig futárt küldtek, hogy nem csak hajlandók immár a törökellenes szövetségkötésre Lengyelországgal, hanem immár kifejezetten sürgették a liga létrehozását.⁹⁶

Küldetése kezdetétől, 1668 nyarától a nuncius szorgalmazta Bécsben a katolikus államok összefogásának szükségességét IX. Kelemen pápa megbízásából. 1670. március 9-én már maga I. Lipót fejtegette Pignatellinek, hogy mennyire tudatában van egy ilyen szövetség fontosságának. Részben mert országai határállamok, melyekre a törökök könnyűszerrel rátörhetnek, egyrészt mivel számottevő haderejük állomásozik a közelben, másrészt pedig a magyarok is „invitálják” őket, akik „rosszakaratuknál fogva” minden korábbinál eltökéltebbek, hogy oszmán uralom alá vetik magukat. Pignatelli az uralkodó szavait még aznap jelentette Rómába. Tudatta még, hogy Bécs immáron amennyire csak tud, szélesebben fegyverkezik, és erősen várja a szejm döntését a szövetségkötésről.⁹⁷ Ugyanaznap a nuncius arról is beszámolt, hogy I. Rákóczy Ferenc az uralkodó engedélye nélkül

⁹⁴ „Non ostante la buona intenzione datasi da questa corte Cesare agl'Ungheri della parte Superiore d'assister loro nella più valida forma in caso di bisogno, si ha, ch'essi senza licenza dell'Imperatore e contro le leggi del Regno armino alla gagliarda. E benché alcuni di quei Magnati, che quà si trovavano pur'anche persistino in voler'assicurar la Maestà Sua che non siano quelli per far cosa pregiudiziale alla medesima, ma che solo pensino di difendersi da Turchi ad ogni modo quà si sta con grandissima apprensione, tanto più, che sentesi per altra parte che nel congresso generale tenutosi da loro in Casovia, habbino risoluto, non altrimenti d'unirsi alle soldatesche Cesaree, come havevano quà data ferma intenzione, ma di scacciar gli stessi presdii Alemanni, e che intanto restava ciò sospeso, quanto che discepravano circ' al modo d'eseguirlo.” Uo. Vö. ÓVÁRY: Oklevél-másolatai III. 268., n. 1666. Vö. BARTA: Rottal János levelezése 321; Magyarország történeti kronológiája 490. – A tizenhárom felső-magyarországi vármegye eredetileg Csáky Ferenc kassai főkapitány által egybehívott, de az udvar által betiltott 1670. január 24-ei kassai gyűlése volt a legjelentősebb és legnevesebb a hasonló alkalmak közül. A rendezvényt Berznóbányán 1670. január 28-án Alsó- és Felső-Magyarország rendjeinek közös tanácskozása követte. A kassai alkalomról fontos a korábbi irodalom adataival és sérelmek mibenlétét részletező levéltári adatközlésekkel: SZABÓ: Abaujvármegye.

⁹⁵ AAV Segr. Stato, Germania, vol. 187, fol. 14rv.

⁹⁶ „con istruzioni principalmente d'oprar' in maniera che resti fra queste due corone stabilita una ben ferma unione contro il commun nemico, giacché anche a Polacchi vien da questo portata grandissima apprensione d'esser anche'alli attaccati a primo tempo.” Uo. Lásd korábban 81. és 85. j. is.

⁹⁷ „Fin da che il Sommo Pontefice Clemente nono di santa memoria mi commandò d'adoparmi per persuader la Maestà Cesarea ad unirsi cogl'altri Principi Cattolici contro il commun nemico in difesa della Christianità, io non mancai al mio debito d'eseguirlo, e mostratavisi pronta la Maestà Sua, ho poi ancor procurato di manterner la fin qui in così buona disposizione. Questa pur hoggi mi vien confermata dalla medesima, che ben conosce la necessità che più d'ogn' altro Principe, essa ne tiene; sulla riflessione all'esser questi suoi stati frontiera, et alla facilità maggiore che al Turco hora si presenta d'invaderli, non meno per le forze considerabili, che' egli vi si truova, che per l'invito, che ne riceve dagl'Hungheri, quali per la loro pessima volontà, hoggi più che mai si mostrano disposti di sottoporsi al dominio Ottomano. Per queste medesime ragioni qui si armano celereamente, quanto possono, e per l'unione, che desideravasi colla Polonia, com'accennai all'Eminenze Vostre con altra mia, è forza d'attendere le risoluzioni di quella Dieta.” Bécs, 1670. március 9. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 187, fol. 19rv (s.k. aláírt levél a Bíborosi Kollégiumnak).

az ottani katolikusok „rendkívüli fájdalmára” és tekintet nélkül anyja, Báthory Zsófia ellenvetéseire, önállóan fegyverkezik, amivel nagy bátorítást ad a protesztánsoknak.⁹⁸

Ezen a ponton elejthetjük az elbeszélés fonalát. Innentől kezdve a bécsi udvarnak az ellentmondó hírek, a bizonytalanság okozta és a – Győr erődítési munkálatait leszámítva – szokásos kivárás alatt fokozódó már-már mániákus rettegése gyors, kérlelhetetlen cselekvésbe csapott át. A jelentések ezt követően a Zrínyi-Frangepán-, majd Rákóczy-féle lázadás fejleményeit részletezik. A lényeges és érdekes információk özönét tartalmazó *dispacciók* – a szervezkedés e fontos, kiaknázatlan forrásbázisának - feltárása és feldolgozása újabb kutatást kíván.⁹⁹ Itt befejezésül három mozzanatot érdemes még felidézni. Az egyik, hogy a törökök kijelentései dacára Bécsben még mindig tartottak az átfogó támadástól 1670. május első napjaiban. A hírek ugyanis arról szóltak, hogy a határmenti várakba folyamatosan érkezik az erősítés, a Száván újra hidakat vernek, és bárkákat gyűjtenek, a szultánt és a nagyvezírt pedig Drinápolyba várják, mely város II. Szulejmán óta a Magyarország elleni hadjáratok kiindulópontja.¹⁰⁰ A másik, hogy X. Kelemen 1670. április 29-ei megválasztása megnyugvást, sőt örömet váltott ki Bécsben.¹⁰¹ Még nagyobb nyugalmat hozott azonban a császárváros számára a felismerés,

⁹⁸ „Anche dar maggior calore agl’Heretici della sudetta parte superiore del Regno armava il Principe Ragozzi separatamente dagl’altri, pur senza l’assenso Cesareo con estremo dolore di quei Cattolici, et a dispetto della Principessa sua madre, le di cui esortazioni incontrario riescono come quelle di molti altri buoni, anche ’autorità, totalmente infruttose.” Bécs, 1670. március 9. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 187, fol. 20r. Vö. ÓVÁRY: Oklevél-másolatai III. 269., n. 1671.

⁹⁹ Bécs, 1670. március 23. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 187, fol. 26r–27v. Ez a március 9-eit követő jelentés, innentől kezdődik a „*rivoluzioni*” részletes ismertetése. Bécs, 1670. március 30. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 187, fol. 31r–32v: Zrínyi Péter-féle események, és később is főként ezek állnak a középpontban: Borkovich zágrábi püspök, Donellán („un frate agostiniano”) szerepe stb. – A március közepi történésekre, a besztercebányai gyűlésre: ÓVÁRY: Oklevél-másolatai III. 269., n. 1672–1673.; BARTA: Rottal János levelezése 326–330. Az I. Lipót által 1670. március 16-ra összehívott részgyűlés királyi biztosai Szulepchény és Nádasdy voltak. A rendek ezúttal sem óhajtottak másról tanácskozni, amíg sérelmeiket nem orvosolták, hamarosan eredmény nélkül eloszlottak. Ezt megelőzően február 24-én a felsőmagyarországi és a Dunán inneni megyék már tanácskoztak Besztercebányán. Magyarország történeti kronológiája 490.

¹⁰⁰ „Non ostante l’accennata buone disposizione de Turchi, si sta qui ad ogni modo con grandissimo timore del contrario, mentre oltre essersi i medesimi accresciuti verso Buda fino al numero di 8M che dicono essi mancavano per presidio delle lor piazze di frontiera, si veggano passar verso quella parte sempre nuove truppe, e si sente che non solo siansi rifatti tutt’i ponti, ma che se ne incominciassero a gettar’ anche degl’altri di barche sopra la Sava, ch’è contro il solito, et in fine che il G. Turco unitamente col primo Visir si dovessero quanto prima ritrovar’ in Adrianopoli, ch’è stata la solita residenza del Sultano, sempre ch’egli ha havuta la guerra cogl’Ungheri per dar maggior calore alle sue armi.” Bécs, 1670. május 4. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 187, fol. 54r.

¹⁰¹ „Beatissimo Padre. L’avviso pervenuto qua dell’esaltazione della Santità Vestra al supremo ministero di Santa Chiesa è stato sentito e celebrato con applauso e giubilo universale di tutti questi popoli...” etc. Bécs, 1670. május 10. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 187, fol. 61r (egy leendő pápa hódoló levele az új pápának); AAV Segr. Stato, Germania, vol. 187, fol. 62r (ugyanígy gratuláció az új államtitkárnak vagy a neposnak, aznap). Az első levél nem a Biborosi Kollégiumnak, hanem ismét az Államtitkárságnak: Bécs, 1670. május 11. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 187, fol. 60r.

hogy a magyar lázadóknak Pignatelli szavaival „sem vezetőjük, sem tervük, sem pénzük, sem pedig hadifelszerelésük” nincsen, és ki vannak szolgáltatva a császári haderő kénye-kedvének. De még ennél is fontosabb volt a hír, amit a konstantinápolyi rezidens futárja hozott Szalonikiből. Eszerint a törökök mégsem fogják felrúgni a Vasváron hat éve megkötött békeszerződést, sőt arra biztatták Lipótot, hogy büntesse meg példásan a rebelleket, mindenekelőtt I. Rákóczy Ferencet...¹⁰²

5. Pignatelli jelentései és a rendi szervezkedés

Tanulmányunkban nem tartottuk feladatunknak a rendi szervezkedés, kiváltképpen annak második, Zrínyi–Rákóczy-féle szakasza történetének újrairását. Ezért elégedtünk meg már az elején R. Várkonyi Ágnes programadó historiográfiai összegzése és csupán saját korábbi idevágó kutatásaink jegyzetbeli idézésével. A *dispacciók* információit pedig csupán Chiaromanni pármai rezidens és az újonnan megjelent Rottal–Csáky-levelezés adataival, olykor hivatkozásaival, illetve itt-ott Pauler elbeszéléseivel és Péter Katalin kronológiai adataival szembesítettük.¹⁰³ Minimális kivétellel ugyancsak mellőzhetőnek véltük itt Róma reakcióinak vizsgálatát. Az Államtitkárság rendre rövidke válaszait ezért nem építettük be az amúgy is adatgazdag textusba.¹⁰⁴ A Rospigliosi-pápa oszmánellenes attitűdje, X. Kelemen, még inkább pedig XI. Ince elődjeként az átfogó nemzetközi szövetség létrehozása a törökkel szemben így is egyértelmű. Láthattuk, ez volt a Varsóból Bécsbe érkező Antonio Pignatelli diplomáciai missziójának *Leitmotivja*. Célunk csupán annyi volt, hogy közelebről megvizsgáljuk rendszeres diplomáciai jelentések révén a bécsi udvar atmoszféráját, azon belül is viszonyát az oszmán fenyegetéshez 1667 őszétől 1670 tavaszáig.¹⁰⁵

¹⁰² „Sempre più toccasi con mano non haver gl'Ungheri nè capo, nè consiglio, nè denaro, nè altra cosa necessaria per la guerra. Onde spontaneamente sbandandosi tutti quelli, che si erano messi insieme, restano hoggi tanto piesposti alla libera disposizione dell'Armi Cesaree, quanto che si sente col corriere rispedito qua dal Residente Cesareo alla Porta con lettere di Salonich del primo stante non voler i Turchi romper la pace coll'Imperatore, anzi far essi pressantissime istanze affinché venghino dalla Maestà Sua gastigati i ribelli, et imparticular' il Ragozzi...”. Bécs, 1670. május 25. AAV Segr. Stato, Germania, vol. 187, fol. 78r.

¹⁰³ Vö. fentebb, 3. j.

¹⁰⁴ Ezeket lásd AAV Segr. Stato, Germania, vol. 35, *passim*.

¹⁰⁵ A vizsgálat érdekes nunciatúratörténeti adaléka, hogy Pignatelli vasárnapra letisztázott jelentésében jellemzően csütörtökig tartó információk szerepelnek, a péntek–szombatiak már a következő vasárnapiban jelennek meg. Továbbá, hogy a „magyar mágnások” tanácskozásain nem feltétlenül a Magyar Tanács üléseit érti, hanem az azt megelőző összejöveteleket is. Vö. 21 skk.j. E megállapításokat a Rottal–Csáky-levelezés adataival való összevetés teszi lehetővé. – Bár vizsgálataink célkitűzése limitált volt, az itt elemzett forrásanyag is kiválóan mutatja a nunciatúra-kutatásban rejlő lehetőségeket a magyar történetírás számára. E lehetőségekre lásd még legújabban: KANÁSZ: Több-szólamú hírek; KANÁSZ: Magyarország és a Szentszék; KANÁSZ: Nuncio Girolamo Martinengo; KANÁSZ: Girolamo Martinengo apát; KANÁSZ: Eger.

Az elért eredmény meggyőző. Azt mutatja meg részletesen és érzékletesen, hogy 1668. márciustól, épp Pignatelli bécsi nunciusi kinevezésétől kezdve¹⁰⁶ a bécsi udvar mindinkább tartott a nagyobb oszmán támadástól, amire a határmenti török váraknak a jelentések szerint mindinkább növekvő létszámú katonasága utalt. A másik világos vonulat, hogy az alapvetően a vallási kérdések miatt elégedetlenkedő tizenhárom felső-magyarországi vármegye a növekvő veszélykitettség miatt a vasvári békét megelőző, illetve követő időszakhoz hasonlóan, sőt még inkább foglalkozott a behódolás, sőt saját államalakulat létrehozásának gondolatával.¹⁰⁷

Meredek fordulat 1669 augusztusától figyelhető meg. Ekkortól már világos a bécsi udvar szélesebb köre számára is a mindinkább összeesküvésbe átmenő rendi szervezkedésnek a meghíúsult 1668. szeptemberi felkelésig tartó szakasza. Olyannyira, hogy már a nuncius is viszonylag pontos és részletes értesítéseket szerzett. Az összeesküvésben, mint tudjuk, egyaránt benne volt a konspirációt Wesselényi nádor halála után is folytató murányi kör Széchy Mária vezetésével, továbbá Zrínyi és Nádasdy is. Kandia 1669. szeptemberi eleste meglepte a Habsburg-döntéshozatalt. Olyannyira, hogy a Felső-Magyarországról, a Hódoltságból, illetve a Portáról érkező hírek hatására 1669. végére, 1670 elejére gyakorlatilag háborús pszichózis alakult ki a bécsi udvarban. A helyzet drámaiságát nagyban fokozta a törökellenes elkötelezettségű IX. Kelemen pápa váratlan halála. I. Lipót és udvara többszörös negatív spirálba került, aminek mélypontja az uralkodó – 1665 és 1678 között az egyetlen férfi a Habsburgok osztrák ágában – egész januáron végighúzódó súlyos betegsége volt. Egy esetleges haláleset alapjaiban roppantotta volna meg a dinasztikus kohéziójú államkonglomerátumot, tekintve, hogy spanyol részről sem lehetett utánpótlásra számítani, sőt egész Európa már jó félévtizede a spanyol ág kihalására várt. Bécs 1670. februártól mozgósítást rendelt el, és maga kezdett kapkodni az addig jegelt lengyel szövetség után. Még 1670. május elején is tartott a török támadástól, és csak május végén nyugodott meg, amikor Giovanni Battista Casanova konstantinápolyi rezidenstől érkező futár azzal a kedvező hírrel érkezett, hogy a nagyvezír nemhogy támadni nem fog, hanem a lázadók, mindenekelőtt Rákóczy Ferenc példás megbüntetését követeli. A jelek szerint a Porta II. Rákóczy György iránt érzett gyűlölete még ekkor is eleven volt.

A Paulertől Acsádyn és Szekfűn át Benczediig ívelő, folyamatosan tisztuló és világosodó¹⁰⁸ történeti alapnarratíva a konspiráció periodizálását, menetét főbb vonalaiban már feldolgozta. Részletezte többek között az 1668. őszi „megingást”, amikor is az addigi fejleményeket, tervezgetéseket főként Nádasdy-ellenes éllel Iványi Fekete László Szelepcshény előtt, Széchy Mária pedig Bory Mihály révén

¹⁰⁶ SQUICCIARINI: Die Apostolischen Nuntien 148.

¹⁰⁷ Egyre világosabban kirajzolódik, hogy Thököly Imre felső-magyarországi fejedelemségének itt a gyökere, azt tehát nem szabad csupán 1672-től számítani, ahogy ezt a régebbi és újabb történetírás teszi. Vö. legutóbb KÁRMÁN: Thököly Imre 413–414. Lásd azonban TUSOR: Forráskritikai megjegyzések 1257., 1259. (90. j.), 1271.

¹⁰⁸ Erre a folyamatra és folytatására: TUSOR: Forráskritikai megjegyzések 1233–1277.

Rottal János előtt leplezett le. Az összeesküvés iratai német fordításban már 1669. februárban a Titkos Tanács előtt voltak. Az is világos, hogy miért lett csak 1669. augusztusra „ügy” az előző évek konspirációiból. Az eperjesi tárgyalások fejleményeinek, légkörének tudható ez be, ahol Rottal volt az egyik királyi biztos. A hazaúton ő vette rá Zrínyi Pétert, hogy Nádasdy ellen valljon és saját magát így – már amennyire – tisztára moshassa.¹⁰⁹

Benczédi László egyedüli érdeme, hogy a felekezeti viszonyoknak a nunciusi jelentésekben rendre visszaköszönő képlékenysége, illetve frontvonalai (Thököly István által vezetett evangélikusok, a felső-magyarországi reformátusok vs. katolikus murányiak, és I. Rákóczy Ferenc) jól megismerhetők és megérthetők. Mind az 1669. áprilisi megegyezés előtt, konkrét ügyekben pedig még az után is bőven adódott feszültség. Szintén Benczédi nyomán látjuk azt az antagonizmust, ami a felkelés heiteiben Rákóczy monarchikus állameszménye és a Bónis Ferenc nevével fémjelezhető nemesi köztársaság ideája között feszült. Ugyanígy ő tisztázta a rebellió, majd a gyors bukás momentumait és okait, akár Zrínyi, akár Rákóczy esetében.¹¹⁰

Benczédi azt viszont éppen csak megemlíti, hogy Zrínyi Péter a kandiai háború lezárulta nyomán szánta el magát a török szövetség tényleges keresése mellett, illetve hogy a Porta végül Lengyelország megtámadása mellett döntött, a császári udvarral pedig a béke fenntartására törekedett.¹¹¹ Acsády Ignácnál már inkább kidomborodik, hogy a Porta megosztott volt, a szultán és környezete hajlott volna a lázadás támogatására, a nagyvezír bizonyult elzárkózónak.¹¹² De annak állítása az egyöntetűen végighúzódik a historiográfián, hogy a lázadás vezetői, mindenekelőtt Zrínyi „félreértették” a törökök válaszát, és anélkül robbantották ki a felkelést, hogy ebben biztosak lehettek volna. Antonio Pignatelli, a leendő XII. Ince pápa jelentéseiből viszont az derül ki, hogy éppen ugyanúgy gondolkodtak, mint a Habsburg-kormányzat, amely ellen lázadni kívántak. Pignatellihez hasonlóan nyilván pontosan értesültek a Bécsbe érkező hírekről, az udvar mind nyomasztóbb félelmeiről és védelmi előkészületeiről. A lázadás korai kirobbantásával voltaképpen ezeket az előkészületeket akarták megzavarni, és egyben siettetni a mindenki által biztosra vett általános török támadást. A nunciusi jelentések információi, ha nem is írják át a felkelés meggondolatlan kirobbantásának tényét, mindenesetre árnyalják a körülményeket és új kontextusba helyezik az eseményeket. Nyilván Bécsbe is eljutott az értesülés a Portáról, hogy Apafi Mihály erdélyi fejedelem követei 1669 októberében nem kapták meg Köprülü Ahmed

¹⁰⁹ Lásd ACSÁDY: Magyarország története, 3/III. fejezet. Bár ACSÁDY írása sem mentes a tévedésektől és az elfogultságtól, sok mindenben javítja Pauler Gyula alpművét. Vö. TUSOR: Forráskritikai megjegyzések és Uó: Ki volt „Ferdinandus”.

¹¹⁰ Benczédi László alulértékelt összegző alpnarratívája: BENCZÉDI: Rendi szervezkedés 1167–1177.

¹¹¹ Uo. 1174.

¹¹² ACSÁDY: Magyarország története, 3. könyv: 'A nagyösszeesküvés kora', II. fejezet: 'A nemzeti mozgalom Wesselényi Ferenc haláláig' – III. fejezet 'Zrínyi Péter és Nádasdy Ferenc. Az árulás' – IV. fejezet: 'Zrínyi Péter és a török szövetség'. <https://mek.oszk.hu/00800/00893/html/> (A letöltés ideje: 2023.03.10.).

nagyvezír engedélyét a magyarországi felkelés támogatására, ám a török támadási előkészületekre utaló jelek, láthattuk, ennél erősebbek voltak. A bizonytalanságot növelte, hogy a jelentésekből kikövetkeztethetően a hódoltságbeli pasák, leginkább az érsekújvári, egri és váradi (a budai talán nem annyira) szemlátomást hívei lettek volna legalább a lokális háborúnak a Habsburgok ellen. Az egri pasa még 1670. decemberben is ellenállásra biztatta a magyarokat Béccsel szemben.¹¹³

Nem tudjuk eldönteni, hogy a háborús félelmek keltése Bécsben mesteri török színlelés eredménye volt-e, avagy az oszmánok az utolsó pillanatig kívártak a döntéssel, netalán belső megosztottságuk volt a meghatározó. Ami biztos: a császári udvarban nem véletlenül aggódtak. A nunciusi jelentéseknek köszönhetően feltárul 1669. őszi, 1670. tavaszi pszichózis korántsem volt paranoid. A vasvári béke nemcsak a magyarokat fordította az udvar ellen, a birodalmi rendeket Porziáék ugyanúgy megkerülték, mint a magyar főpapokat és főurakat. A korábbihoz fogható segítségükre aligha lehetett volna számítani, a franciák éppen a hollandok ellen készülődtek. A Bécs elleni török támadás kifejezetten kapóra jött volna nekik, mint ahogy a felkelés sem jött végül rosszkor. A pápai trón pedig 1669. december elejétől 1670. április végéig üres volt. A támadás végül Lengyelország ellen következett be. Az 1672-ben induló háborút az 1676-os zurawnói béke zárta le. Az Oszmán Birodalomnak szemlátomást két évre volt szüksége, hogy rendezze sorait, feltöltse megfogyatkozott csapatait, pótolja kimerült készleteit Kandia ostroma után. Bécs bizonyos félelmei egészen a lengyel hadjárat kezdetéig megmaradtak.¹¹⁴

Az átfogó török támadás miatti előzetes mozgósítás, a január folyamán elrendelt toborzások tették lehetővé a horvátországi és a felső-magyarországi felkelés gyors katonai leverését. A megtorlások könyörtelenségét, a két vezető rendi főméltóság, Nádasdy Ferenc országbíró és Zrínyi Péter horvát bán, továbbá a némileg kalandor vénájú Frangepán Ferenc és az állhatatos Bónis Ferenc kivégzését pedig legalább annyira motiválhatta a bécsi udvar 1669 ősztől halmozódó, a Habsburg-kormányzat vezetőit már-már a téboly határára juttató frusztráció, mint a historiográfiában emlegetett rosszindulat és kapzsiság.¹¹⁵ Pignatelli jelentéseinek különleges köztörténeti „bónusza”, hogy felhívja a figyelmet arra: a vasvári békét

¹¹³ ÓVÁRY: Oklevél-másolatai III. 296., n. 1806. Lásd Magyarország történeti kronológiája 490–491 is.

¹¹⁴ Erre: MICHELS: The Imminent Danger; valamint Uő, The Habsburg Empire 138–172 ('Ottoman Mobilization, Habsburg War Panic, and Mass Repression in Hungary, 1670–72'). Ebből és a kötet megelőző két fejezetéből kibontakozó kép számos tekintetben egybevág a Pignatelli-jelentések alapján készült elemzésünkkel, 1669 történései viszont kevésbé hangsúlyosak. Vö. 65–97 ('It Is Safer under the Turks': Hungarians' Quest for Physical Survival and Religious Protection, 1661–70') és 98–137 ('Upper Hungary and the Ottomans: Protestant Resistance, Hope for Ottoman Intervention, and the 1670 Revolt'). A pápai Államtitkárság diplomáciai iratait szintén használó német származású amerikai történész néhány következtetését, megállapítását viszont nem értjük, illetve nem értünk egyet velük. MICHELS egyébiránt már régebb óta foglalkozik e korszakkal. Vö. MICHELS: Az 1674. évi pozsonyi prédikátorper.

¹¹⁵ Vö. BENCZÉDI: Rendi szervezkedés 1176. A nagyobb méretű represszióknak szintén a törököktől való félelem vetett gátat. BENCZÉDI: Rendiség, abszolutizmus 38–40. A nemzetközi kutatás szintén látja a kapcsolatot a bécsi háborús pánik és a megtorlások között. MICHELS: The Habsburg Empire 140.

a magyar rendek sosem ismerték el, sőt a nádorválasztó országgyűlés halogatásának is igazából a magyar törvények szerint érvénytelen béke ellenében várható fellépés lehetett a legfontosabb oka a bécsi udvarban.¹¹⁶

Visszatérve a vizsgálatunk elsődleges győri vonatkozását adó Köpenyes Madonna-festményre. Amikor R. Várkonyi Ágnes kizárta az árpási oltárkép 1664-et követő keletkezését, mondván, hogy „béke van”, voltaképpen nem tett mást, mint a történetírás korábbi álláspontját követte. Most már világosan látjuk, hogy a festmény politikai üzenete, a török elleni hazai és nemzetközi összefogás kérdése tulajdonképpen 1668 márciusától kezdődően mind aktuálisabbá vált. Még inkább igaz ez 1669 elejétől, amikor Bécs csapatokat is küld Kandiaba, 1669. augusztus–szeptemberétől, a magyar szervezkedések napvilágra kerülésétől és Kandia elesétől pedig mondhatni, égető lett a probléma. A politikai viszonyok alapvetési elemzése szerint a festmény 1669 őszén, 1669/1670 telén keletkezhetett. Azt tudniillik, hogy netalán 1667-nél korábban festették volna, első pillantásra kizárhatjuk. A magyar főméltóságok élén Nádasdy Ferenc országbíró-t találjuk I. Lipót jobbján, amiből obligát módon következik, hogy az országnak éppen nincsen nádora. A rendi szervezkedés névadója, Wesselényi Ferenc 1667. március 23-án hunyt el zólyomlipcsei várában.

¹¹⁶ A vasvári békével okozott alkotmányos sérelemért végül az 1681. évi 4. tc. vett elégtételt: „Ő felsége jószágos helybenhagyásával rendelték továbbá, hogy a törökkel való békét, s minden magyar ügyet, az 1608. évi koronázás előtti 2-ik törvénycikk, s a kir. hitlevél 3. és 13-ik feltételei, valamint az 1613. évi 25., 1630:29., 1635:28., 1655:50. s 1559:8. törvénycikkek szerint a magyar tanáccsal kell tárgyalni s intézni. 1. § S az ekképpen tárgyalatokat s elintézeteket, az országlakókkal mindenkor kellő módon közöljék. 2. § S magának a békének pontjait is a megyék ünnepélyesen kihirdessék”. A 3. § végül magyar biztos kirendelését írja elő a konstantinápolyi császári követ mellé, megakadályozandó a vasvári egyezséget tető alá hozó Simon Reniger von Renningen rezidenséhez (1649–1665) fogható esetleges újabb akciókat. Renigerre: PAP: Egy Habsburg-követ.

FORRÁSOK

AAV = Archivio Apostolico Vaticano
 Segr. Stato = Segreteria di Stato

SZAKIRODALOM

- ACSÁDY: Magyarország története = ACSÁDY IGNÁC: Magyarország története I. Lipót és I. József korában (1657–1711). (Magyarország története VII., szerk. Szilágyi Sándor) Budapest, 1898.
- BARTA: Rottal János levelezése = BARTA M. JÁNOS: Rottal János levelezése Csáky Istvánnal és Ferencsel. (Lymbus Könyvek 3.) Budapest, 2017.
- BAUMGARTNER: Behind Locked Doors = FREDERICK J. BAUMGARTNER: Behind Locked Doors. A History of the Papal Elections. London–New York, 2003.
- BENCZÉDI: Rendi szervezkedés = BENCZÉDI LÁSZLÓ: Rendi szervezkedés és kuruc mozgalom (1664–1685). In: Magyarország története 1526–1686. Szerk. R. VÁRKONYI ÁGNES. (Magyarország története tíz kötetben 3/1–2.) Budapest, 1987. 1155–1272.
- BENCZÉDI: Rendiség, abszolutizmus = BENCZÉDI LÁSZLÓ: Rendiség, abszolutizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon (1664–1685). (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből [ú. s.] 91.) Budapest, 1980.
- EICKHOFF, Venedig = EKKEHARD EICKHOFF: Venedig, Wien und die Osmanen. Umbruch in Südosteuropa 1645–1700. München, 1970.
- GALAVICS: Kössünk kardot = GALAVICS Géza: „Kössünk kardot az pogány ellen” (Török háborúk és képzőművészet) című kandidátusi értekezésének vitája. Művészettörténeti Értesítő 37. (1988) 99–107.
- HALMAY: I. Apafi Mihály = HALMAY ISTVÁN: I. Apafi Mihály erdélyi fejedelemsége (1661–1690). (Kolozsvári–Szegedi Értekezések a Magyar Művelődéstörténelem köréből) Szeged, 1931.
- KANÁSZ: Eger = KANÁSZ VIKTOR: Eger és a szentszéki diplomácia. Girolamo Martinengo jelentései Eger 1552. évi ostromáról. In: Itália öröksége Egerben (Konferencia-tanulmányok, Eger, 2021. szeptember 23–24.). Szerk. SZILASI ÁGOTA. Eger, s. a.
- KANÁSZ: Girolamo Martinengo apát = KANÁSZ VIKTOR: Girolamo Martinengo apát, pápai nuncius élete és magyarországi tevékenysége. In: Ezerarcú Erdély. Politika, társadalom, kultúra. Szerk. TÓTÓ ÁRON – K. MARKALY ARANKA – KOLOH GÁBOR – HORVÁTH ILLÉS. Kolozsvár, 2019. 92–106.
- KANÁSZ: Magyarország és a Szentszék = KANÁSZ VIKTOR: Magyarország és a Szentszék a 16. század közepén. Girolamo Martinengo nuncius és a Magyar Királyság (1550–1554) (PTE Doktori disszertáció) Pécs, 2022.
- KANÁSZ: Nuncio Girolamo Martinengo = KANÁSZ VIKTOR: Nuncio Girolamo Martinengo's reports on the military events of 1552. Eastern European History Review 5. (2022) 163–179.
- KANÁSZ: Többszólamú hírek = KANÁSZ VIKTOR: Többszólamú hírek? Pápai nunciusok jelentései Magyarországról a 16. század közepén. In: Magyarország és a római Szentszék III. Szerk. TUSOR PÉTER – KANÁSZ VIKTOR. (Collectanea Vaticana Hungariae I/21.) Budapest–Róma, 2022. 195–209.
- KÁRMÁN: Thököly Imre = KÁRMÁN GÁBOR: Thököly Imre elfogása: a felső-magyarországi oszmán vazallus állam bukása és az erdélyi diplomácia. Történelmi Szemle 61. (2019:3) 411–432.
- KOLÇAK: Walter Leslie = ÖZGÜR KOLÇAK: Walter Leslie Habsburg-követ látogatása a Portán. Diplomáciatörténeti adalékok (1665–1666). Aetas 31. (2016:3) 99–127.

- KRUPPA: Velence és a törökök = KRUPPA TAMÁS: Velence és a törökök. A kandiai háború dalmáciai szakasza a velencei historiográfiában. Federico Moro, Venezia e la guerra in Dalmazia, 1644–1649. (Le guerre 91), Gorizia, LEG Edizioni, 2018. Magyar Könyvszemle 138. (2022) 262–273.
- LOBENWEIN: The Grand Vizier = ELISABETH LOBENWEIN: The Grand Vizier Köprülü Fazıl Ahmed Pasha Seen From the Perspective of the Imperial Resident at the Sublime Porte. Giovanni Battista Casanova (1665–1672). In: 3rd International Süleymaniye Symposium: „The ‘Köprülü Era’ (1656–1710) in Ottoman History: New Sources, New Approaches.” İbn Haldun University Istanbul, 26. 09. 2021.
- Magyarország történeti kronológiája II. = Magyarország történeti kronológiája II. (1526–1848). Szerk. BENDA KÁLMÁN – PÉTER KATALIN. Budapest, 1983.
- MERLANI: Papato e politica = GIULIO MERLANI: Papato e politica internazionale nel Seicento. Il nunzio Francesco Buonvisi alla corte di Leopoldo I d’Asburgo imperatore e re d’Ungheria. (Collectanea Vaticana Hungariae I/22.) Budapest–Roma, 2023.
- MICHELS: Az 1674. évi pozsonyi prédikátorper = GEORG B. MICHELS: Az 1674. évi pozsonyi prédikátorper történetéhez. Protestáns lelképásztorok harca az erőszakos ellenreformációval szemben. Történelmi Szemle 55. (2013:1) 55–78.
- MICHELS: The Habsburg Empire = GEORG B. MICHELS: The Habsburg Empire under Siege: Ottoman Expansion and Hungarian Revolt in the Age of Grand Vizier Ahmed Köprülü (1661–76). Montreal, 2021.
- MICHELS: The Imminent Danger = GEORG B. MICHELS: The Imminent Danger of the Turks. Ottoman Expansion, Hungarian Revolt, and Habsburg Fear of War (1670–1672). In: Rethinking Europa. War and Peace in the Early Modern German Lands. Ed. by GERHILD SCHOLZ WILLIAMS – SIGRUN HAUDE – CHRISTIAN SCHEIDER. (Chloe 48.) Leiden, 2019. 194–214.
- OSBAT: Clemente IX = LUCIANO OSBAT: Clemente IX. In: Enciclopedia dei Papi. III: Innocenzo VIII – Giovanni Paolo II (a cura dell’Istituto della Enciclopedia Italiana). Roma, 2000. 348–360.
- ÓVÁRY: Oklevél-másolatai = ÓVÁRY LIPÓT: A Magyar Tud. Akadémia Történelmi Bizottságának oklevél-másolatai I–III. Budapest, 1890–1901.
- PAP: Egy Habsburg-követ = PAP SÁNDOR: Egy Habsburg-követ, Simon Reniger oszmán kapcsolathálózata Konstantinápolyban. Vezírek, muftik, magyar renegátok. Aetas 31. (2016:3) 40–53.
- PAULER: Wesselényi Ferencz = PAULER GYULA: Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeküvése 1664–1671. I–II. Budapest, 1876.
- R. VÁRKONYI: A Wesselényi-szervezkedés = R. VÁRKONYI ÁGNES: A Wesselényi-szervezkedés történetéhez 1664–1671. In: Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére. Szerk. FODOR PÁL – PÁLFFY GÉZA – TÓTH ISTVÁN GYÖRGY. Budapest, 2002. 423–460.
- R. VÁRKONYI: Személyiség és politika = R. VÁRKONYI ÁGNES: Személyiség és politika. Esterházy Pál biográfiája mint interdiszciplináris kihívás. In: Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás. Egy 17. századi arisztokrata-életpálya a politika és a művészet határvidékén. Szerk. ÁCS PÁL – BUZÁSI ENIKŐ. Budapest, 2015. 11–48.
- SQUICCIARINI: Die Apostolischen Nuntien = DONATO SQUICCIARINI: Die Apostolischen Nuntien in Wien. Vatikanstadt, 1999.
- SZABÓ: Abaujvármegye = SZABÓ ADORJÁN: Abaujvármegye és Kassa városa az I. Rákóczi Ferencz- és Thököly-féle fölkelések korában (1670–1685). Történelmi Közlemények Abauj-Torna vármegye és Kassa Múltjából 1. (1910) 13–28.
- SZVITEK: Kiskomárom végvári építéstörténete = SZVITEK RÓBERT: Kiskomárom végvári építéstörténete. Castrum 14. (2011) 41–56.
- SZVITEK: Kiskomárom végvári szerepe = SZVITEK RÓBERT: Kiskomárom végvári szerepe a dél-dunántúli védelmi rendszerben. (ELTE Doktori disszertáció) Budapest, 2008.

- TUSOR: „Et a pensare al successore in caso” = TUSOR PÉTER: „Et a pensare al successore in caso”. Szelepchény György és a rendi szervezkedés (Egy nunciusi forrásértéke). *Levéltári Közlemények* 92. (2022) 39–102.
- TUSOR: „Pour les intérêts d’ un si grand Roi” = TUSOR PÉTER: „Pour les intérêts d’ un si grand Roi”? Lippay György esztergomi érsek és a „Wesselényi-összeesküvés”. *Egyháztörténeti Szemle* 22. (2021:4) 7–42.
- TUSOR: A lorettomi Köpenyes Madonna = TUSOR PÉTER: A lorettomi Köpenyes Madonna (1669/1670). Tanulmány a rendi szervezkedés korából. (Az árpási oltárkép történetéhez) (*Collectanea Vaticana Hungariae* II/12.) Budapest–Róma 2024. (sajtó alatt)
- TUSOR: Forráskritikai megjegyzések = TUSOR PÉTER: Forráskritikai megjegyzések a Wesselényi-összeesküvés történetéhez. *Századok* 155. (2021:6) 1233–1277.
- TUSOR: Ki volt „Ferdinandus” = TUSOR PÉTER: Ki volt „Ferdinandus” és „Osvaldus” a Wesselényi-összeesküvésben? Újabb forráskritikai észrevételek a rendi szervezkedés történetéhez. *Fons* 28. (2021:1) 133–154.
- VANYÓ: A bécsi nunciusok jelentései = VANYÓ TIHAMÉR: A bécsi nunciusok jelentései Magyarországról 1666–1683. (A Pannonhalmi Főiskola Könyvei 3.) Pannonhalma, 1935.

ANOTHER TURKISH WAR AFTER THE VASVÁR PEACE TREATY?

Reports of Nuncio Antonio Pignatelli (1668–1670)

This study is based on the reports of Antonio Pignatelli, later Pope Innocent XII, nuncio in Vienna, from the period between 1668 and 1670. The letters to the Papal Secretariat of State are kept in the Vatican Apostolic Archives (Archivio Apostolico Vaticano). Their analysis was carried out in March 2023. The dispatches show that, following the fall of Candia in September 1669 and the Peace Treaty of Constantinople in December, which brought to an end a quarter of a century of Venetian-Ottoman warfare, an almost panic-like fear of a new general Turkish attack was growing in the Viennese court. The attitude of both the Porte and the Pashas in the Conquered Hungarian area gave rise to this. However, it is not clear whether it was a deliberate misrepresentation or whether the Ottomans themselves (Sultan and the Pashas of the Conquered Hungary vs the Grand Vizier), who were divided on the issue, had not yet decided whether to attack Hungary or Poland after the defeat of Venice. The tension was significantly increased by the religious demands of the Upper Hungarian Estates, which had been increasing since the spring of 1668, and by the discovery in Vienna in the summer of 1669 of the details of the secret scheme of the Estates, which had already begun to take on many elements of a conspiracy. The fear of an Ottoman invasion of Poland in 1672, which later proved unfounded, explains why the Habsburg court did not dare to take preventive action against the Hungarian Estates' conspiracy. It also explains why Peter Zrínyi and Ferenc Rákóczy I launched an armed uprising: they were sure, like the court, that the Turks would intervene. Fear of a renewed Turkish war also justifies the relatively moderate retaliation, at least in the Czech context. The analysis of the multidimensional tensions that culminated in the autumn of 1669 also makes it possible to determine more precisely the origin of the so-called 'Madonna in a Robe', which is currently kept in Győr.

Péter Tusor